

DR. LAKATOS ARTUR LÓRÁND

lakatos_artur_lorand@yahoo.com

munkatárs (Román Elemzési és Stratégiai Intézet), oktató (Partium Keresztény Egyetem;
Budapesti Corvinus Egyetem)

A szocialista ipari létesítmények sorsa Kolozsváron 1989-et követően. Átalakulás, megszűnés, újjászületés

The Fate of Socialist Industrial Plants In Cluj following to 1989.
Restructuration, Cease of Existence, Rebirth

ABSTRACT

This paper presents the issue of the fate of the important industrial units from the city of Cluj, developed and nurtured by the five-years plans of the Communist regime, following to the fall of the Communist system. Following to the implosion of the Communist state-planned economy the industrial system was restructured toward a market-economy, through a series of privatizations and restructurations, which lead to a series of problems.

KEYWORDS

Socialist industry, privatization, economic transition, Cluj, Kolozsvár

DOI 10.14232/belv.2020.2.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.2.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Lakatos Artur Lóránd (2020): A szocialista ipari létesítmények sorsa Kolozsváron 1989-et követően. Átalakulás, megszűnés, újjászületés. *Belvedere Meridionale* 32. évf. 2. sz. 87–118. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

KUTATÁSMÓDSZERTAN

E tanulmányom megírására egyetlen egy nagy, ugyanakkor komplex kérdés inspirált: mennyire bizonyultak életképesnek a szocialista ipari vállalatok 1989-et követően, a piacgazdaság körülményei között? Lehetséges egyáltalán általánosítani, általános értékű következtetéseket levonni, vagy minden egyes intézmény, termelői egység sorsa más és más, a meghatározó tényezők - termelés mennyisége és a termékek minősége, piaci versenyképessége, alkalmazottak létszáma, stb. – minden esetben másként alakítják ezt? Egyáltalán melyek voltak Kolozsvár meghatározó ipari létesítményei, és mi lett ezek sorsa? Melyek szüntek meg, melyek éltek tovább, napjainkig?¹

A szocialista iparosítás múltjára vonatkozóan eddigi kutatásaim során – sokat ezek közül a Magyar Tudományos Akadémia finanszírozott, a Domus Hungarica és a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj által – rengeteg anyagot sikerült gyűjtenem, a különböző kolozsvári vállalatok történelmére vonatkozóan. Kicsit változik ez a helyzet az 1989-et követő évek kapcsán, mivel minőségi szempontból más források kerülnek előtérbe.²

A kiadatlan dokumentumok, a levéltári források minden történelmi kutatómunka alapforrásai, és lényegében az eredetiségben rejlő értéket jelentik. A bőség-szűkösség rendkívül érdekes paradoxonjával kerül szembe a kutató a romániai levéltárak esetében: egyrészt rengeteg a forrásanyag, ugyanakkor ennek csak kis része szokott releváns lenni, az adott téma szempontjából jelentős anyag azonban nem biztos, hogy mindig hiánytalanul teljes. Ha szigorúan a szűk értelemben vett gyártörténetet szeretne írni valaki például, ezzel nagyon könnyen szembesülhet. Ennek vonatkozásában komoly gond az, hogy az 1970-et követő évtizedek anyagai nem találhatóak meg a Román Nemzeti Levéltár fiókjában. Ennek okai az 1989-et követő átmeneti évek nehézségeiben keresendő, amikor a túlélésért küszködő vállalatok irattárosai számára a legutolsó feladatok közé tartozott a levéltár pontos gondozása és átadása az országos levéltár helyi fiókjának. Más esetekben különböző értékes anyagok – ide sorolható a megszűnt Román Kommunista Párt dokumentumgyűjteménye – akár 1989-ig kutathatóak, csak a dokumentumok tengeréből ki kell halászni a témába vágó adatokat. Ennek megfelelően sok esetben adott időszakban levéltári források, dokumentumgyűjtemények nem igazán elérhetőek.

Más a helyzet a sajtóanyaggal. Az ekkorra már szabaddá vált sajtó rendszeresen foglalkozott a különböző vállalatok helyzetével, ugyanakkor ebben az esetben is komoly módszertani kérdések merülhetnek fel. Egyrészt, a sajtócikkek adatai nagy vonalakban nézve pontosak, részleteiket tekintve azonban fennáll a tudatos vagy nem tudatos tévedés, esetleg kerekítés kérdése. Például egy adott pontban 4000 alkalmazottról ír egy cikk, amikor az

¹ E tanulmány az MTA Domus Hungarica szülőföldi ösztöndíj programja keretében készült.

² A témában egy könyvem és több tanulmányom is megjelent. Ezek a következők: *A szocialista iparosítás következményei Erdélyben. Környezettörténeti, gazdasági, társadalmi aspektusok*. Kolozsvár, 2018, Művelődés Könyvkiadó, 338 o.; „Szemelvények a tordai vegyikombinát történetéből”, In Lónhárt Tamás – Nagy Róbert Miklós – Hunyadi Attila-Gábor: *Modernizare economică, socială și spirituală în Europa Est-Centrală/ Gazdasági, társadalmi és szellemi modernizáció Kelet-Közép Európában*, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2017, Editura Argonaut. 466–477.; „Opiniile pe marginea unui document: raport de încheiere a verificării membrilor PMR din Cluj, 1950” (*Issues raised on a specific document: The final report on the assessment of PMR members of Cluj, 1950*), in *Revista Bistriței*, vol. XXX-XXXI, year 2015-2016. 255–273.; Szocialista iparosítás, demográfiai változások. Kolozsvár, Nagyvárad és Marosvásárhely fejlődési irányai (1945–1989) *Belvedere Meridionale* 2017. 2. sz. 27–53.; A román–magyar viszony a Ceaușescu-korszak első éveiben. (The Romanian-Hungarian Relations during the first years of Ceaușescu's Rule) *Sugárút* 2016. 3. sz. 141–154.

adott pillanatban 3700-an vannak alkalmazásba, de a kerekítés jól hangzik. Sok esetben pedig a cikkek késői reakcióként születnek bizonyos folyamatokra, mivel az üzleti életben kicsit másképpen történnek a dolgok, mint a politikai események kapcsán. Míg a politikai események kapcsán, úgy a résztvevők, mind pedig a sajtó számára fontos az azonnali ismertetés és reakció, az üzleti világban kicsit fontosabb a diszkréció, sok folyamat csak azt követően válik nyilvánossá, hogy visszafordíthatatlanná vált, és elhallgatni sem érdemes már. Éppen ezért sok esetben a sajtócikkek már csak egy a már megtörtént eseményeket, kész tényeket illusztrálnak. A sajtóanyag jelentős, ugyanakkor elszórt, több helyen található, és feltárása rengeteg időt igényel. Szerencsére nagyon sok anyag interneten is elérhető, a legfontosabb, legnépszerűbb cikkek mindenképpen. Ugyanakkor a sajtóanyagok valóságtartalmához gyakran kritikusan kell hozzáállnunk.

Ugyanakkor viszont megnő az interjúk, az oral history szerepe. Erre vonatkozóan is rengeteg adatot lehet gyűjteni. Az oral history kapcsán Lőnhárt Tamás egyik korai kötetében a következőképpen fogalmazta meg az e forrásgyűjtő műfaj lényegét: *„az interjúkészítés által gyűjtött forrásanyag fontos, egyedi, addig nem rögzített információval szolgálhat. Ugyanakkor a személyes megélés által az interjúalanyok élményanyaga a kor hangulatát, közvéleményét, a megélt történelmet hozzák közel, feltárva a kor bélyegét magán hordozó döntések, értékítéletek, nézetek belső logikáját.”*³ Ennek megfelelően a visszaemlékezés műfaja kapcsán fennáll a pontatlan emlékezés, illetve az egyéni szubjektivitás problémája. A múlt gyakran megszépíti az emlékeket, azt is, ami annak idején nem lehetett éppen a legkellemesebb (így például a korai kelés, a fáradtan munkába indulás utólag megszépül, mivel egyfajta stabilitás- és biztonságérzetet ad az emlékező számára), ugyanakkor napjainkhoz időben minél közelebb álló eseményről vagy jelenségről van szó, annál megkerülhetetlenebb az oral history műfaja.

E kutatásom során is ennek kapcsán sok anyagot sikerült gyűjteni, ugyanakkor szintetikus módon egy szubjektív kérdőívet tartottam igazán alkalmasnak feldolgozni, mely nem egyetlen egy vállalat sorsára fókuszál, sokkal inkább arra, hogy melyek az 1989-től napjainkig lezajlott jelenségek hatásai. Ennek e tanulmányom végére külön fejezetet szántam.

A KOLOZSVÁRI IPARI ÉLET KIALAKULÁSA

Amikor a kolozsvári ipari élet szóba kerül, legtöbbször két, egymással ellentétes információt tartalmazó, de ugyanakkor nagymértékben, sarkított formában igaz kijelentéssel találkozhatunk. Ezek közül az első, hogy Kolozsvár nem jellegzetesen iparváros, a második pedig az, hogy Kolozsvár gazdag, sokoldalú és versenyképes iparral rendelkezett és rendelkezik jelen pillanatban is. Tény az, hogy Kolozsvár nem vált olyan értelemben iparvárossá soha, mint Galac, Brassó, vagy a mai Magyarország területén Miskolc vagy Dunaújváros. Ugyanakkor nagyvárosi jellegéből fakadóan, számtalan olyan iparvállalatnak adott – és ad mind a mai napig – ott-hont, melyek akár nemzetközileg is híressé vált brandek szülőhelyét is jelentették, vagy jelentik. Ugyanakkor ezek a vállalatok nem örök életűek: létrejönnek, majd megszűnnek sokan közülük. Ehhez kapcsolódóan fogja e tanulmány bemutatni több egykori, a szocialista gazdaság keretei között alapított vagy továbbfejlesztett vállalat 1989-et követő sorsát.

³ LŐNHÁRT 2003. 54.

A középkori Kolozsvár, melynek lakossága túlnyomórészt százokból és magyarokból állott, elsősorban kézműves településként vált ismertté a környék lakossága számára melynek lakossága – a város kereskedelmi és áruforgalmi szempontból meglevő kedvező fekvéséből is kifolyólag – állandóan nőtt. 1369-ben alapítják meg az első kolozsvári céhet-, a szűcsökét, mindössze két évre rá, hogy Besztercén és Nagyszebenben is létrejött ugyanez a céh, majd nem-sokára ezt követte a mészárosok céhe. A vegyes házi magyar királyok alatt a város gazdasága önellátóból egyre inkább árutermelő jellegűvé vált. Kereskedelmi kapcsolatok léteztek a közeli vidékkel és a távolabbi világgal egyaránt. A város a környék parasztjai számára mezőgazdasági termékeik felvevőpiacaként szolgált, valamint ezeket kézműves termékekkel látta el. Ugyanakkor a kolozsvári kereskedők áruikkal Itáliába és Lengyelországba is eljutottak. Ez együtt jár a nagykereskedők – patríciusok - rétegének felemelkedésével is. 1453-ban már kb. 15-20 különböző céh működött, a legtöbb mesterember a bőrfeldolgozás terén tevékenykedett, őket követték a ruházati cikkeket előállító mesterek (csak szabóból 31-et írtak össze). Az önálló erdélyi fejedelemség megalakulásától kezdődően pedig hosszú távon tartó gazdasági fellendülés következik be Kolozsvár életében. A kézművesek száma állandóan gyarapodott: 1561 és 1571 között csak ötvös mesterből 62-öt tartottak nyilván. Ugyanakkor a kolozsvári kézművesipar az újkorban másodlagos szerepet játszott a nagyszebeni és brassói mesterek munkái mellett.⁴

A XVIII. század vége Erdélyben is elhozta a középkori jellegű gazdaság válságát, valamint a tőkés jellegű termelés megjelenését. A XIX. század első felében már 22 olyan nagyműhely működött a városban, mely magán hordozta a manufaktúrális műhely jellegét, tulajdonosaik helybéli nagykereskedők és kézművesek, részvénytársaságok voltak. Az 1867-es kiegyezést követő időszak egy újabb fellendülési korszakot jelentett: 1870-ben Kolozsvár bekapcsolódott a dualista monarchia vasúthálózatába, és habár megmarad a kis- és közepes nagyságú műhelyek túlsúlya, egyre jobban előretört a gyárpar is. 1910-ben már a város 7230 fős munkásságának közel a fele nagyvállalatokban dolgozott, legtöbb alkalmazottal a dohánygyár rendelkezett: 1274-gyel. Ezt követte a vasúti műhelyek, 513, a Reitter gyufagyár 226 és az ekkortájt alapított Renner bőrgyár, mely ekkor még mindössze 100 alkalmazottal rendelkezik, azonban a következő évtizedekben a város legjelentősebb ipari egységévé növi ki magát. Az első világháborút és a trianoni döntést követő időszak pedig az új államalkotó nemzet, a románság gazdasági megerősödését hozta magával, habár a helyzet megváltozása a már meglevő, magyar, német vagy zsidó származású gyártulajdonosok tulajdonát nem igazán érintette. A két világháború között időszakban létesült Kolozsváron az Írisz, az ország legelső és egy ideig egyetlen porcelángyára, valamint a várost ellátó egeresi hőerőmű. Ugyanakkor megfigyelhető a kisipari vállalatok súlyának és arányának csökkenése, habár továbbra is jelentős erőt képeztek és a kistermelők jelentős társadalmi rétegét alkották a városi lakosságnak.⁵

Mivel a második világháború során a város – nyílt városként - önmagába véve nem vált harcok színhelyévé, elkerülte az igazán nagy pusztításokat. És így elég hamar, és az általában minden esetben jelentkező nehézségeket leszámítva, gyors ütemben és rendkívüli nehézségek nélkül tudott beindulni az újjáépítési folyamat. Ennek két nagy területét különböztethetjük meg: az infrastruktúra rehabilitálásának és az ipari termelés helyreállításának folyamatát. Az újjáépítési munkálatok intenzitása és ritmusa esetről esetre különböző volt, annak függvényében, mennyire volt fontos egy

⁴ SUSAN 1973. 96.

⁵ JAKÓ – KOVÁCS KISS 1992. 10–21.

bizonyos objektum helyrehozatala, és ez kinek az érdekeit szolgálta: a Vörös Hadseregéit, a lakosság általános érdekeit, esetleg egyes csoportok vagy egyének gazdasági érdekeit. Mivel a harcok kevésbé érintették azokat a hálózatokat, amelyek az alapvető ellátást biztosították, ezeket elég hamar sikerült helyreállítani. Habár ezt a folyamatot meglehetősen nagymértékben megnehezítette az eddigi magyar közigazgatás elmenekülése a hátszországba, az új, nagyrészt helybeliekből szervezett adminisztráció mindent elkövetett annak érdekében, hogy minél hamarabb helyreállhasson a rend.

Ha általánosságban beszélünk az ipari termelésről, 1944 őszén egyértelmű, az ezt megelőző időszakhoz viszonyítva, a termelés mutatóinak hanyatlása, minden viszonylatban, mint ahogy ez ki is derül a különböző termelési statisztikákból, ezt követően azonban rohamos felemelkedésnek indultak. Az ipari létesítmények újjáépítésének esetében legalább három stimuláló tényező létezhetett: a hatóságok és a megszálló seregek azon óhaja, hogy minél hamarabb üzembe állítsák az elsősorban stratégiai célokra (a Vörös Hadseregéire) alkalmas egységek munkáját; a tulajdonosoknak és a nyereségben általában minden érdekeltnak gazdasági érdeke, valamint a munkásság azon személyes, belső ösztönzése, hogy munkahelyük nyereségessé tételével a saját megélhetésüket is biztosítsák. A munka megszervezésében pedig nagy szerepet játszottak a szakszervezetek.

1944. október 31-én alakul meg az első vasmunkás kisiparos szakszervezet, melybe kb. 200 lakatos, kovács és más rokonszakmájú tartozott. Ezek első intézkedése egy népkonyha felállítása volt, ahol elsősorban kenyeret sütöttek saját családjaik és a rászorulóknak számára. Az építőipari munkásokat is mozgósították, első ténykedésük a mészárszék helyrehozatala volt.⁶ Még a cukrászok és cukoripari dolgozók is saját szakszervezetet alapítottak, az elmenekült Pillich gyárhelyiségében.⁷ De a legfontosabb talán a vasúti munkások szakszervezetének megalakítása volt, melyre hivatalosan október 23-án került sor.⁸ Ennek nemcsak az e szférába tartozó tevékenységek megszervezésében játszott szerepet, hanem sok más közösségi tevékenységben is. Egy sajátos probléma is felmerül ezeknek a dolgozóknak az esetében: mivel hagyományosan állami vállalatról volt szó, az akkori politikai körülmények között fizetésük nem volt biztosítva. Ily módon gyűjtéseket szerveztek számukra, amelyek során nagyon szép szolidaritási megnyilvánulásokra lett példa. Így például november 14-én a városi adminisztráció dolgozói egy napi fizetésüket adományozták a vasúti műhelyek dolgozóinak,⁹ a Kommunista Párt pedig, a maga során, néhány nap leforgása alatt, 100 000 pengőt gyűjtött, amit átnyújtottak a vasúti munkások képviselőinek.¹⁰ Szakszervezeti vonalon is sok pénzt gyűjtöttek, így például az Orion gyár munkásai 1000 pengőt, a "Világosság" dolgozói és olvasói 22000 pengőt, a környező falvak parasztjai élelmiszereket adományoztak.¹¹

A gyárak és kisvállalkozások esetében valószínű hatalmas szerepet játszott az itt dolgozók azon motivációja, hogy munkahelyüket minél hamarabb helyreállítsák. Az "Erba" bútorgyár esetében például, amit a bombázások nagyon tönkretettek, a helyreállítási munkálatok már a szovjet bevonulás másnapján megkezdődtek, és az ebben érdekelt kb. 40 munkás még éjszaka is dolgozott.¹²(ennek ellenére azonban 1946 áprilisában még javában folytak a

⁶ *Világosság* 1944. október 31. 3.

⁷ *Világosság* 1944. december 2. 2.

⁸ *Világosság* 1944. október 23. 2.

⁹ *Világosság* 1944. november 24. 2.

¹⁰ *Világosság* 1944. december 5. 4.

¹¹ *Világosság* 1944. december 6. 3.

¹² *Világosság*, 1944. október 31. 2.

renoválási munkálatok).¹³ Az Acélárugyár is hasonló helyzetben volt, ennek is október 12-től már munkába állott kb. 260 munkása, és október 23-án már árut termelt, ami azért is fontos volt, mivel a frontátvonulást követően mindössze 50 000 pengő maradt a vállalat kasszájában.¹⁴ A gázgyár részleges helyreállítása és üzembe helyezése 1945. február 14-én történik meg, de mivel a kazánok és csövek helyreállítása ekkora még nem sikerült, mindössze festéket és különböző permeteket gyártott.¹⁵ Maga a gáztermelés csak június 11-én indul be újra.¹⁶ Az "Írisz" porcelángyártat azonban ennek 140 alkalmazottja mindössze 6 hét alatt építették újra,¹⁷ habár ők sem kaptak fizetést három hétig.¹⁸ A vasúti műhelyek esetében a hidraulikus prést például mindössze 1945. február 18-án sikerült üzembe helyezni,¹⁹ de a legtöbb gépezetet még ennél is sokkal később. A Napochemia gyógyszergyár esetében az infrastruktúra kb. 75%-ban lett megrongálva, és a kasszában mindössze 51 pengő maradt, azonban itt is meglehetősen gyorsan megtörtént a helyreállítás. 1946-ban például ez volt az egyetlen gyár Romániában, a bukaresti mellett, amelyekben a kor "csodagyógyszerét", a penicillint előállították.²⁰ A gyufagyár helyrehozatalára még a tanulókat is mozgósították, de ez egy sokkal hosszabb folyamatnak fog bizonyulni.²¹ A rövid időn belül helyreállított téglagyár 1945 júniusában már elérte 1942-és, addigi legjobb termelésének mutatóját, vagyis a 7 000 000 téglát naponta.²² Sőt a Törökvágás út kiszélesítési munkálatai révén az innen kitermelt agyag új és olcsó alapanyagforrást jelentett.²³ Igaz, hogy egy 1945 márciusában bekövetkező balesetszerű robbanás következtében (mivel a raktárhelyiséget lőszerraktárként is használták), ennek az objektumnak infrastruktúrája ismételten megsérült,²⁴ de nem olyan mértékben, hogy néhány hónap leforgása alatt ne lehetett volna helyrehozni. Ennek megfelelően a város termelése rövid időn belül helyreállt, így, amikor 1948 nyarán végbemegy az államosítás, ez viszonylag problémamentesen fog lezajlani.

Romániában a főbb termelési eszközök államosítása a 119/1948-as törvény által vált lehetővé, amit a Nagy Nemzetgyűlés ezen év nyarán fogadott el.²⁵ A társadalmat – nem csak politikai szempontok értelmében – egyáltalán nem érte felkészületlenül az intézkedés. Már 1945 őszétől kezdődően a Groza-kormány erős központosító intézkedéseket foganatosított, leginkább kormányrendeletek által.²⁶ Magát az ipari létesítmények államosítását megelőzték egyrészt hasonló intézkedések – mint például a Román Nemzeti Bank államosítása 1946-ban –, valamint olyan, kimondottan ezt a célt megelőző intézkedések, mint az 1947 októberében

¹³ ROLCJ. Fond 1. Comitetul Regional PMR Cluj. Secția administrativă. Dosar 8/1946. Doc. 11. I. 1946.

¹⁴ *Világosság* 1944. október 23. 2.

¹⁵ *Világosság* 1945. február 14. 2.

¹⁶ *Erdély* 1945. június 12. 3.

¹⁷ *Világosság* 1945. március 4. 4.

¹⁸ *Erdély* 1945. december 18. 2.

¹⁹ *Világosság* 1945. február 18. 2.

²⁰ *Erdély* 1945. május 15. 2.

²¹ *Erdély* 1945. április 1. 3.

²² *Erdélyi Szikra* 1945. június 24. 1.

²³ *Világosság* 1944. november 29. 4.

²⁴ *Világosság* 1945. március 24. 2.

²⁵ BARTOS 2009. 15.

²⁶ HITCHINS 1994. 531.

az ország területén magánkézben levő ipari, kereskedelmi és szállítási vállalatokról készített leltár. Adatainak összegzését követően alakultak meg a Gheorghe Gheorghiu-Dej által elnökölt Gazdasági Főtanács keretén belül az Országos Államosítási Bizottság, valamint az ennek keretén belül működő megyei- és vállalati szintű bizottságok.²⁷ Csak Nagyváradon az első napokban 93 vállalatot államosítottak, vagyis vettek birtokba az állam megbízottai.²⁸ Az államosítás során, majd ezt követően is szigorú magatartást követtek az egykori tulajdonosokkal, igazgatókkal szemben: előfordult az is, hogy utólag vontak felelősségre egy-egy volt igazgatót.

Az államosítás legalább két, egymástól különböző arculattal rendelkezett: egy „hivatalossal” mely elsősorban a napi sajtóban jelentkezett, és ami a pozitívumokat hangsúlyozta ki, és egy „reálissal”, mellyel többek között a bizalmas pártjelentésben is találkozhatunk - habár ez utóbbiak esetében, főleg ha az érintett üzemi szervek jelentenek, a központi felettes szervek irányába. Például egy, a Fermeta fémipari gyár által a Metallurgiai Központi Igazgatósághoz írott levél szerint a gyár az államosítás pillanatában komoly nehézségekkel küszködött: nem rendelkezett a raktárában nyersanyagokkal, utánpótlással és az államosítás gyakorlatilag „megmentés” volt a vállalatnak – a csódtól mentette volna meg. Ténylegesen a vállalat mérlege az államosítást követően is – 1948. június 13. - 1948. december 31. közötti időszakban – 388 439 lej veszteséget mutatott.²⁹

A kor sajtójában is az államosításoknak igyekeztek pozitív visszhangot adni. A bukaresti és egyben országos, hivatalos pártlap, a Scânteia, többek között június 14-én az alábbi címmel jegyzi vezércikkét: „Az államosítás a munkásság forradalmi cselekedete”.³⁰ A Világosság például - a Kommunisták Párttal mindig is rokonszenvező, sőt, kettős tagságú MNSZ-esek napilapja - többek között arról ír, hogy az államosítást követően, a Schull kendőgyár termelési költségei az államosítást követően 9%-kal csökkentek, és ezzel jelentős mennyiségű anyag takarítódott meg.³¹ Ugyanez az újság könyvelői el a sikertörténetek között a Helios államosítását, melynek termelése szintén megnövekedett, ³² a volt „Katona” pékség kenyértermelése napi 300 kg-ról 1300 kg-ra emelkedett.³³ Az egykori Rendőr bőr- és cipőgyár nevét az államosítást követően Kaméleonra változtatta, és termelése - az 1938-as évhez viszonyítva - 30%-kal nőtt, még Argentínából is szerzett be nyersanyagot.³⁴

Ezeket az adatokat valószínűleg – legalábbis számtani és statisztikai szempontból nézve – teljes mértékben, vagy legalábbis nagyrészt valósaknak kell tekintenünk. Habár ekkor már hatalmas súlyt fektetnek a „hivatalos”, központilag megtervezett és ellenőrzött propagandára, a cenzúra pedig megakadályozta, hogy a „hivatalos” irányelvekkel és adatokkal ellentétes információk kerüljenek napvilágra. Ugyanakkor elfogadható az, hogy a központi tervezés rövidtávon ténylegesen sok esetben – legalábbis az alkalmazottak szempontjából - bizonyos

²⁷ SCURTU – BUZATU 1999. 555.

²⁸ *Igazság* 1948 július 2. 4.

²⁹ ROLCJ Fond Fermeta Dosar 1/1948. f 2.

³⁰ Naționalizarea, act revoluționar al clasei muncitoare. *Scânteia* 1948 június 14. 1.

³¹ *Világosság* 1948 július 1. 9.

³² *Világosság* 1948 augusztus 5. 5.

³³ *Világosság* 1948 augusztus 10. 3.

³⁴ *Világosság* 1948 szeptember 4. 5.

fokú stabilitást eredményezett, biztosította a munka és termelés folytonosságát, a bérek időben és pontosan történő kifizetését garantálta, és ezek felismeréséhez nem volt szükséges feltétlenül hithű kommunistának lenni. Ehhez pedig nagymértékben hozzájárultak az elmúlt évek történései, amikor is a szállítási logisztika hiányosságai miatt, melynek következtében nyersanyag hiányában állt le ideiglenesen a termelés, munkahelyek elvesztése, a fizetések gyakori késése. Nem állnak rendelkezésünkre szociológiai, statisztikai adatok arra vonatkozóan, hogy milyen arányban állt volna a népesség az államosítás mellé vagy ellen, és e nézőpontok a társadalom melyik csoportjában hogyan, milyen arányban oszlanának meg: a kor hangulata lehetetlenné is tett volna egy reális felmérés elvégzését. Tény az, hogy sokaknak nem tetszett a folyamat, elsősorban azoknak, akik számára az egész folyamat komoly anyagi veszteséget jelentett: azok között pedig, akik magával a folyamattal nem veszítettek semmit, lehettek szép számmal olyanok, akik úgy gondolkodtak, ezek az intézkedések stabilitást és jólétet hozhatnak. Tény az, hogy pontos arányt így utólag lehetetlen megállapítani, és az ilyen típusú államosítás példátlan eseménynek számít ott a térség történelmében, egy olyan politikai és társadalmi kísérlet, melynek hatásai még a kommunizmus bukását követően is érezni lehet.

Egy, a Kolozsvári Levéltárban talált, az RMP Regionális Bizottsága elé terjesztett jelentés a következő számszerű adatokat tartalmazza: Kolozs megye szintjén 48 olyan ipari létesítményt államosítottak, melyek az Ipari, Bányászati és Kőolajügyi Minisztérium hatáskörébe kerültek át, valamint 26 malom és olajmalom pedig a Belügyminisztérium igazgatása alá ment át. Az államosított vállalatok listáján még található 6 fémipari üzem, 3 elektrotechnikai vállalat, 2 bánya, egy kőolajtermékeket forgalmazó társaság, 7 építőipari vállalat, 5 fafeldolgozó üzem (elsősorban deszkaelőállító gáter), 2 grafika-művészeti, 6 textil- 2 bőr- 6 vegyipari vállalat, 6 élelmiszeripari cég, 1 biztosítótársaság. Ezek élére új igazgatókat neveztek ki, ezek megoszlása szakmai szempontból a következő volt: 44 személy az új igazgatók közül kinevezése előtt kétkezi munkás volt, 4 pedig tisztviselő vagy technikus.³⁵ A jelentés még megemlíti azt is, hogy szinte mindenütt örömmel fogadták a gyár dolgozói az államosítás hírért, kivételek a téglagyár és az Orion fémipari üzem. Nem ilyen egyértelmű viszont a változások fogadása a tisztviselők és technikusok körében, akik közül sokan fenntartásokkal és kétségekkel álltak hozzá.

³⁵ ROLCJ.Fond Comitetul Regional PMR. Dosar 2/1948. F 22-23.

Egy statisztika a kolozsvári vállalatok számára és profiljára vonatkozóan a következő adatokat tartalmazza:

Ágazatok szerinti megoszlás	Vállalatok száma
Kitermelési (bánya) ipar	3
Vegy- és gyógyszeripar	7
Fémfeldolgozás	7
Textil	6
Bőr- és cipő ipar	2
Építkezés és kerámia	3
Fakitermelés és feldolgozás	8
Élelmiszeripar (beleértve a nyolc városi pékséget is)	21
Grafika	2
Elektromos energia	1
Szállítás és távközlés	1

A legfőbb vállalatok termelési adatait az alábbi táblázat³⁶ ábrázolja:

Vállalat neve	Főbb termékek és mértékegységeik	1938-as évi átlag	1948-as havi átlag, államosítás előtt	1948-as havi átlag, államosítást követően
Vasúti műhelyek	Mozdonyjavítás/ darab	16	12,6	8
	Vagonjavítás/ darab	494	244	207
	Mozdonyok, kisebb javítások	5	8,6	10
Herbák János (volt Dermata)	Lábbeli/pár	46763	54734	93850
	Talp, kg	86678	51140	148701
	Finombőr, orsó	324070	189290	559020
	Szíjak, kg	2131	2397	5336
	Enyv, kg	1520	2261	11199
Acélárugyár, az államosítást követően „Unirea”	Formázható acél, kg	92844	101307	88138
Iris porcelángyár	Chamotte, kg	62771	34778	56108
	Porcelán	Nincsenek számszerű adatok	Nincsenek számszerű adatok	Nincsenek számszerű adatok
Dohánygyár (CAM)	Carpați ,db		4945000	8564000
	Mărășești, db		3950000	9307000
	Național,db		24588000	29352000
	Plugar, db	151000	21588000	23058000
	Dohány, kg		28705	70120
Egeresi szénbányák	Barnaszén, tonna	8200	5596	5600
„Poieni” deszkagyár	Deszka, köbméter	1000	1192	2236
Ravag	Különböző öntvények, kg	7712	4119	7585
Schull kendőgyár	Kendők, kg	25000	17500	23407

³⁶ ROLCJ.Fond Comitetul Regional PMR. Dosar 12/1948. F 12-13.

Egy másik, teljességre törekedő táblázat az alábbi adatokat tartalmazza:

Sorszám	Vállalat neve	Alkalmazottak száma	Főbb termékek	Havi termelése
1	„Unirea” gyár	515	Öntvények, gépalkatrészek	100000 kg/havonta
2	Robinet (Ravag)	124	öntvények	7000 kg/hó
3	Menajul (Orion)	106	Különböző fém tárgyak	35000 kg/hó
4	Fermeta	85	öntvények	4000 kg/hó
5	Triumf	47	gyújtók	2500 db/hó
6	Uzine de Fier	130	gépalkatrészek	25000 kg/hó
7	Emeryt-Volta	18	Bergman tubusok	-
8	„Ticu” szénbányák	781	barnaszén	6000 tonna
9	Egeresi kaolinbányák	69	kaolin	100000 kg
10	Nemzeti gázmetán vállalat	288	metángáz	-
11	Egeresi gipszgyár	130	gipsz	-
12	Rapid (Calcit) gyár	85	Gipsz, műtrágya	-
13	Gazind	104	Gáz	75000 köbméter
			Koksz	76800 kg
			Kátrány	3800 kg
14	Gladys	56	Cipőkrém	18000 kg
15	Mucava	42	Papír	40000 kg
16	Napochemia	116	Gyógyszerek	10-12000000 lei
17	Breiner Béla	243	Szövetek, gyapotból elsősorban	150000 m
18	România Muncitoare	144	kendők	25000 db
19	Ady	109	Női harisnya	800-1000 kg
20	Helios	114	Fonott textil, szövetek	-
21	Someșul	21	posztócsizmák	-
22	Herbak	4338	Bőr és lábbelik	
23	Cameleon (Rendor)	99	Bőr és talp	
24	Kajántói téglagyár	56	Tégla és cserép	
25	Kardosi kő- és agyagipari Vállalat	49	Tégla és cserép	
26	Iris	348	Porcelán, chamotte	
27	Poieni faüzem	450	Deszka, ládák	
28	Valea Someșului faüzem	43	Deszka, ládák	
29	Răcătău faüzem	64	Deszka, fenyőtermékek	
30	Beliș faüzem	35	Deszka, fenyőtermékek	
31	Damian Moga gyára	20	deszka	
32	Toader Gheorghe gyára	18	deszka	
33	Hercules-Bucea gyár	22	bútorok	
34	Erba	139	Bútorok	
35	Húsgyár	60	hústermékek	
36	Sörgyár	108	sör	750 kl

Sorszám	Vállalat neve	Alkalmazottak száma	Főbb termékek	Havi termelése
37	Kolozsvári Szesz- és Alkohol gyár	41	alkohol	31000 l
40	Almaşul alkoholgyár	20	Alkohol	
41	Gyalui alkoholgyár	20	Alkohol	
42	Zimbor szeszgyár	20	alkohol	
43	Feleacul cukorkagyár	58	Cukorka, édességek	
44	Flacăra olajgyár	46	Étolaj	40000 kg
45	Irina malom	20	Kereskedelmi malom	
46	Molnár-Pintér malom	28	Kereskedelmi malom	
47	Moara Românească	9	Kereskedelmi malom	
48	Plugarul malom	6	Kereskedelmi malom	
49	Kovács malom	5	Városi malom	
50	Goldstein malom	7	Városi malom	
51-58	Városi pékségek, 1-8	153	Kenyér, pékáruk	
59	„Hajnal” nyomda		Különböző nyomtatványok	
60	Minerva művészeti intézet	183	Különböző nyomtatványok	
61	Elektrotechnikai Művek, Kolozsvár	292	Elektromos áram	
62	SART	80	telefonok	

Ugyanez a kimutatás többek között beszél a nem-állami, azaz kooperatív és magánszféráról is. Az ipari termelés terén ekkor megyében összesen négy szövetkezet létezett, ebből az első háromnak a neve egyaránt „Victoria” volt, profiljuk azonban különbözött: egyik a szövőipar, másik az édességgyártás, harmadik pedig a bőripar területén tevékenykedett. A „Lemnul” pedig – mint ahogy azt neve is mutatja – a fa- és bútorigarra szakosodott. Ezek a szövetkezetek újabb állami vállalatok megszületéséhez jelentettek alapot.

Az államosítást követően két irányba történt az iparfejlesztés: az egyik a régi meglévő ipari egységek megerősítése és továbbfejlesztése (cipőgyártás, gördülő anyagok javítása, porcelánfeldolgozás), másik irány pedig újstruktúrák létrehozása, elsősorban a fémfeldolgozó nehézipar terén,³⁷ erre példák a hűtőberendezéseket gyártó Tehnofrig vagy a nehézgépgyár (CUG) létesítése. Maga a bukaresti központi vezetés nagy figyelemmel követte a kolozsvári iparosodási folyamatokat, így például a Sinterom vállalat létesítését, szimbolikus és ünnepélyes módon, Ceauşescu pártfőtitkár egyik kolozsvári munkalátogatása során írta alá.³⁸ A hetvenes évek elejére a 49 vállalatból 12 kooperatív, 31 országos (köztársasági fontosságú) 6 helyi fontosságúnak számított, a hivatalos besorolás szerint. Ezekben 1970-ben 108 900 alkalmazott dolgozott, ezek közül 77 500 volt a szó szűkebb értelmében vett munkás. 45%-uk ipari termelésben dolgozott, 11,5% építkezésben, a megye ipari termelésének 49,8%-a származott Kolozsvárról. A Clujana cipő- és bőrgyár – az egykori Dermata utódja – a maga 7000 dolgozójával az ország második legnagyobb bőrgyára volt, és a kolozsvári pártvezetők büszkék voltak arra, hogy a város ipara

³⁷ LUŢAS 2008. 66.

³⁸ MICLEA 1985. 19.

– a kor divatos szófordulatával élve – „sokoldalúan fejlett”.³⁹ Földrajzi szempontból nézve négy nagyipari zónát különböztethetünk meg, melyek a következők:

1. keleti: Írisz, Unirea, Carbochim, Sinterom, Clujana, Terapia, Sanex, vasúti műhelyek kiskazángyár, nehézgépgyár
2. Központi: Metalul Roșu, IMMR, 16 Februarie, Tehnofrig, Armătura, Mucart, Farmec, Flacăra, Someșul, sörgyár, Feleacul
3. Bácsi térség malom és kenyérgyár, Vinalcool
4. A szamosfalvi raktárhelyiségek több építkezési anyag-raktárral.⁴⁰

Ez a fajta nagyirányú és tervezett fejlesztés a lakosság növekedését automatikusan maga után vonta. Mihaela Luțaș egyik tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „*A lakosság dinamikájának kulcsa a kommunista korszakban rejlik, az ipari termelésre szánt kapacitás megteremtésében és fejlesztésében, mely nemcsak a megyével szomszédos megyékből, hanem Moldvából, sőt az ország déli részéből is ide vonzotta a munkaerőt*”.⁴¹ Ilyen körülmények között a román és a magyar lakosság aránya közötti eltolódás érthető, különösképpen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy bizonyos időszakokban a románosítás – úgy a vezetőségi szinteken⁴², mint pedig a köznép körében – kimondottan pártstratégiának számított. Kolozsvár 1956-ra Románia második legnagyobb városa lett. A hetvenes években egy év alatt akár négyezerral is növekedhetett alakosság száma: 1974-ben 218703 lakosa volt, 1975-ben 222 429.⁴³ Ekkor alapítják a későbbiekben CUG néven ismertté vált nehézgépgyárat is, amelynek 1976. június 18-án Ceaușescu saját kezével öntötte ki a kolozsvári Nehézgépgyár alapjának első betonkupáját.⁴⁴ A nemzetiségi arányok területén lezajlott váltás pillanatát, illetve ennek következményeit ugyanakkor nehéz megragadni, még ha a jelenség egyes ipari létesítmények esetében jól nyomon követhető. Így például ha a Tehnofrig gyár fondjában található dossziékat, dokumentumokat tanulmányozzuk, az ötvenes években a kevésbé hivatalos iratok – CV-k, személyi jellemzések, egy-egy műhely gyűléseinek jegyzőkönyvei, stb. – szinte kizárólag magyarul vannak meg, a hatvanas években már inkább csak románul lehet megtalálni mindezeket.⁴⁵ Ugyanez a helyzet a cipőgyár – Dermata, Herbák János, Clujana, ugyanazt a vállalatot jelölők a nevek, különböző időszakokban – esetében is, ennek dokumentumaiban szintén érzékelhető a jelenség.⁴⁶ Ez ugyanakkor csak részbizonyítéka lehet a sokkal általánosabb jelenségeknek.

A tervgazdaság közepette ezek a vállalatok mind működőképesek voltak. A veszteségesek veszteségét az állam állta, mivel felesleges termék a tervgazdaság keretén belül nem létezett. Ugyanakkor az 1989-es forradalmi eseményeket követően ez a helyzet gyökeresen megváltozott, és a szocialista vállalatok a piacgazdaság keretei között, a privatizáció folyamatait megtapasztalva, kellett helyüket megtalálják.

³⁹ TROFIN 1971. 35–44.

⁴⁰ ALICU 1997. 154.

⁴¹ LUȚAȘ 2008. 65.

⁴² Erre vonatkozóan lásd: TATÁR 2014. Különös tekintettel a Tehnofrig gyárról szóló (*A pingvin elröpült*) című fejezetet lehet ajánlani ebből a szempontból az olvasó figyelmébe. A későbbiekben még szó lesz róla.

⁴³ MEASNICOV – HRISTACHE – TREBICI 1977. 42.

⁴⁴ *Omagiu* 1978. 256.

⁴⁵ ROLCJ. Fondul Intreprinderea Tehnofrig. *passim*.

⁴⁶ ROLCJ. Fondul Intreprinderea Dermata. *passim*.

A ROMÁNIAI PRIVATIZÁCIÓ ALAPJAI

Amikor a rendszerváltás Romániában bekövetkezett, általános volt az öröm, az ujjongás. A dolgozók jelentős része kinn volt az utcákon, harcolt vagy csak tüntetett, de mindenképpen azt várták, hogy az elkerülhetetlen változás pozitívumot hoz életükben. Ugyanakkor legtöbbször reményei nem váltak be: az események szabadságot hoztak ugyan, a lehetőségek megnyílását jobb élet teremtésére, ugyanakkor rengeteg bizonytalansággal is jártak. A lét bizonytalanságának megszokása volt talán az, amihez a kor emberei a legnehezebben alkalmazkodtak, habár az „elit” megpróbálta finoman, fokozatosan felvilágosítani, „nevelni” a társadalmat. Elég ehhez egy korabeli újságot fellapozni, itt ez esetben a kolozsvári Szabadság című napilapot – amely az Igazság című pártlapból vált független sajtótermékké – és ennek cikket megnézni. Így például már 1990 januárjában olyan címmel jelent meg cikk a napilapban, hogy „A fizetés a termeléstől függ!”⁴⁷ mely arra próbálta rávezetni az olvasókat, hogy az elkövetkező időkben az állami gondoskodás mértéke csökkenni fog, és szükséges a hatékonyság ahhoz, hogy a megváltozott körülmények között a létfenntartást egyáltalán biztosítani lehessen. Ez év augusztusában már olyan címmel jelenik meg a vezércikk, hogy „Kopogtató munkanélküliség. Hányan keresnek állást Kolozsváron?”⁴⁸, mely a munkanélküliség veszélyét tárgyalja. Októberben pedig már egy harmadik cikk arról értekezik, hogy „A kisvállalkozásoké a jövő”⁴⁹, melyben pozitív fényben tünteti fel az egyéni vállalkozói kezdeményezéseket, melyekben a kiutat érzékelteti, véli felfedezni az átmenet nehézségeiből. A sort lehetne még folytatni, de ez a három példa jól érzékelteti, hogy a lakosság egyik része – a műveltebb, kisebb része – tisztában volt olyan jelenségekkel, amiket a többiek keserű tapasztalatok árán tanultak meg. Sokan csalódtak a Nyugatban is melytől az élet jobbra fordulását várták. Sokak vágyaiban élt egy új Marshall-segély iránti vágy, ami végül olyan tanácsokban és elvárásokban öltött testet, melyek közül igen sok rövidtávon katasztrofális következményekkel járt.

E tanulmánynak nem célja a kilencvenes évek világpolitikai eseményeinek bemutatása,⁵⁰ ugyanakkor annyit muszáj megjegyeznünk, hogy a várva várt Nyugat a maga során nem volt felkészülve a szocialista rendszer összeomlására, és ennek megfelelően sem válságtervet, sem segélyezési tervet nem dolgozott ki, hanem a neoliberais elvek alapján működő nemzetközi szervezetek, a Valutaalap és a Világbank szakemberei felelősségére bízta a közép-kelet-európai reformfolyamatok tanácsok által zajló irányítását. Ahogy ezt Cornel Ban politológus írja: nem léteztek alapos tanulmányok arra vonatkozóan, hogyan kell az átmenetet megszervezni: a gazdaság terén az amerikai neoliberalizmust és a Washingtoni Konszenzus pontjait tekintették irányadónak.⁵¹ Egy, azóta nagy karrier befutó, akkor viszont még fiatal közgazdász, Jeffrey Sachs 1990. január 13-án az *Economist*-ban megjelent cikkében arról írt, hogy a volt szocialista országok számára az egyetlen út a teljes privatizáció, melyből kizárják a munkásságot, az állam direktben kell tárgyaljon a befektetőkkel.⁵²

⁴⁷ *Szabadság* 1990. január 15. „A fizetés a termeléstől függ!”. 1.

⁴⁸ *Szabadság* 1990. augusztus 9. „Kopogtató munkanélküliség. Hányan keresnek állást Kolozsváron?”. 1.

⁴⁹ *Szabadság* 1990. október 9. „A kisvállalkozásoké a jövő”, 5.

⁵⁰ Erre könyvtárnyi irodalom létezik, és e sorok szerzője is tett jó pár kísérletet erre vonatkozóan, más alkalmakkor.

⁵¹ BAN 2014. 84.

⁵² FERBER 2010. 29.

Romániában elsősorban a rendszerváltó szocialista elit tisztában volt a privatizációban rejlő veszélyekkel, de a számára nyújtott lehetőségekkel is. Kezdetben úgy próbálták meg privatizálni Romániában, hogy megtarthassa az állami ellenőrzést, 1994-ben megkezdett lakossági privatizációs folyamatokba sem terveztek beengedni külföldi befektetőket. Romániában mindhárom típusú privatizációt, ingyenes kiosztás, visszaszolgáltatás és áruba bocsátás folyamatait alkalmazták.⁵³ ezek közül a legismertebb folyamat az ún. Kuponiáda volt, amikor a lakosság 18 évet betöltött tagjainak a kormány egy millió lej nominális értékben juttatott ún. Kupont, vagyis értékpapírt, amit privatizálandó vállalatokba fektethetett be. A lakosság nagy része azonban, a kellő közgazdasági műveltség hiányában, nem tudott élni ezzel a lehetőséggel.

A következőkben áttekintjük a kor privatizációs törvénykezését, az egykori Állami Vagyonalap elnöke, Radu Sârbu tanulmánya⁵⁴ alapján:

Az első fontos privatizációs törvény a 15/1995-ös volt, mely alapján létrejöttek a részvényalapú kereskedelmi vállalatok, amelyek privatizálhatókka váltak. Az első privatizáció a kolozsvári Ursus sörgyár esetében zajlott le, melynek részvényeit nagyon hamar megvásárolta a lakosság. Az 58/1991-es törvény létrehozta az állami vagyonalapot, és a magántulajdon alapú fondokat, melyek a mai SIF-eknek felelnek meg. A törvény értelmében az állami vagyonalap 7 éves működési idővel kellett volna, hogy rendelkezzen, majd ezt követően küldetését betöltve felszámolásra kellett volna kerülnön. Az állami vagyonalap révén ment végbe a kuponiáda, mely során a 18. életévüket betöltött polgároknak részvényeket osztogattak. A 77/1994-es törvény megteremtette a jogalapját annak, hogy munkavállalói szervezetek lehetőséget kapjanak részvényessé válni azokban a vállalatokban, amelyekben dolgoztak.

Az 55/1995-ös törvény célja volt felgyorsítani a privatizációs folyamatokat. Ezeket egészítették ki a Ciorbea-kormány sürgősségi rendeletei a 15/1997-es és a 37/1997-es sürgősségi kormányrendeletek. Az 1997-es év végén született meg a 88/1997-es sürgősségi kormányrendelet, amely az addigi törvénykezést egyetlen egy jogszabályba tömörítette, ezáltal ugyanakkor hatályon kívül helyezve minden korábbi törvényt és rendeletet, melyet a privatizáció kapcsán hoztak. Ugyanakkor született meg a 92/1997-es sürgősségi kormányrendelet, melynek deklarált célja volt külföldi befektetők bevonása, melyek nélkül nem lehetett volna privatizálni a legtöbb nagyvállalatot. Ezt utólag a nemzetközi valutaalap és a világbank kérésére eltörölték, és majd csak 2001-ben születik meg ismét a hasonló tartalmú 332/2001-es törvény.

A Világbank szakembereinek közreműködésével született meg a 99/1999-es törvény, ami felgyorsította a privatizáció ritmusát egy sor más törvény és rendelet született meg a 2000-es években is, ilyen például a 137/2002-es számú törvény, a 26/2004-es sürgősségi kormányrendelet, a 193/2004-es kormányrendelet, valamint a 101/2006-os sürgősségi kormányrendelet.

Az egymást váltó kormányok szakemberei közül többen is úgy érezték, a privatizációs folyamatoknak lassan kell lezajlaniuk, hogy ne okozza a vállalatok összeomlását.⁵⁵ Ugyanakkor mások azonban elégedetlenek voltak a folyamat teljességével és időtartamával. A 2008-as felmérés szerint a privatizáció túlságosan lassan haladt, populista és demagóg elemekkel társítva. Túlpolitizálták sok esetben, erős lobbierdekek érvényesültek, sok múlott a vagyonszámolás állásfoglalásain, ami kedvezett a korrupciónak. Több esetben a vezetők ún. vérszívó (căpușă,

⁵³ B. Kovács 2017. 10–11.

⁵⁴ SÂRBU 2007.

⁵⁵ BAN 2014. 93.

vagyis magyarul kullancs) cégeket hoztak létre, amivel leszívták a vállalatok profitját.⁵⁶ A hozzá nem értés, a rosszindulat, a hanyagság és a korrupció sok esetben óriási károkat okozott, ugyanakkor léteztek a privatizáció során sikertörténetek is, amint ezt látni fogjuk a következő esettanulmányokban.

VOLT SZOCIALISTA VÁLLALATOK SORSA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN. KOLOZSVÁRI ESETTANULMÁNYOK

Egy, a Román Kommunista Párt Kolozs megyei bizottságának fondjában található diagram szerint 1948 januárjában, a városban összesen 15 gyár üzemelt 100 fölötti munkás létszámmal, ezek közül azonban csak két olyan volt, amely több ezer alkalmazottal is rendelkezett: ezek közül első volt a Vasúti Műhelyek 5676 munkással és 909 tisztviselővel, a Dermata pedig 3174 alkalmazott munkással és 377 tisztviselővel rendelkezett.⁵⁷ A később Február 16, illetve Remarul név alatt ismertté vált vasúti műhelyek nagyrészt elhagyott épületegyüttese mai napig megtalálható a kolozsvári vasúti pályaudvar közelében, egy, a vasút fölött átívelő híd mellett, amely a város Kerekdomb negyedét köti össze az ún. Hidelvél. 1870-ben alapították, a egy időben a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó vasútvonal építésével.⁵⁸ Jelenlegi helyére 1874-ben kerül, amikor is már a vállalat 35 986 négyzetméteres területet foglalt már el.⁵⁹

Nem célom ezúttal a Vasúti Műhelyek teljes történetét bemutatni. Egyrészt ezt már nagyrészt 2018-ban megjelent könyvemben megtettem,⁶⁰ másrészt pedig e jelen tanulmánynak nem ez a témája. Ugyanakkor indokoltnak érzem, hogy egy, a levéltárban fellelt, 1960-ból származó termelési táblázatot ezúttal is közöljek, rámutatván az itt zajló termelési folyamatok komplexitására:

Arra vonatkozóan, hogy mekkora volt a termelés, taláломra az 1960. február 13-án elkészített kimutatást választottam ki:⁶¹

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Mozdonyok, RK	40	11933000	40	11933000	-	-	2	637357	-	-	-	-
Mozdonyok, RG	229	32968300	229	32968300	-	-	-	-	-	-	-	-
Mozdonyok, RR	50	4378200	50	4378200	-	-	-	-	-	-	-	-
Mozdonyok RA	34	1202000	34	1202000	-	-	-	-	-	-	-	-

⁵⁶ SZABÓ 2008. 25.

⁵⁷ ROLCJ. Fond PCR. Dosar 1/1948. F 1.

⁵⁸ NAGY 2011. 125.

⁵⁹ <http://industrial-heritage.ro/hu/content/remar-febru%C3%A1r-16> megnézve: 2017. március 20.

⁶⁰ Lásd: LAKATOS 2018.

⁶¹ ROLCJ. Fond 16 Februarie. Dosar 106/1960. F 40.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Mozdonyok, harmadik fél számára	87	9716600	30	4101000	-	-	-	-	-	-	57	5615600
Utasszállító vagonok RC	216	157000	216	157000	-	-	-	-	-	-	-	-
Áruszállító vagonok RP	20	107700	20	107700	-	-	-	-	-	-	-	-
Áruszállító vagonok, Rc	536	283100	536	283100	-	-	-	-	-	-	-	-
Cserealakat-részek, harmadik fél számára	-	1300000	-	1300000	-	-	-	236397	-	-	-	-
Mozdonyok feljavítás	-	1810000	-	1413885	-	-	-	-	-	-	-	396115
Vagonok feljavítása	160	174000	80	87000	-	-	-	-	-	-	80	87000
Túlórás munkavégzés, RR	-	457000	-	-	-	-	-	-	-	457000	-	-
Vonatkerekek	-	200000	-	200000	-	-	-	-	-	-	-	-
Transzformátorok	9	1323000	9	1303000	-	-	-	-	-	-	-	20000
Kiegészítő géppark, WM	4	200000	4	200000	-	-	-	-	-	-	-	-
Vagonok összerakása	250	1600000	20	121370	-	-	-	-	20	121370	-	1357260
Függőívek javítása	2260	226000	2260	226000	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazánok javítása	8	535000	2	33779	4	300000	-	-	2	201221	-	300000
Szerszám-készítés, harmadik fél számára	-	45000	-	45000	-	-	-	-	-	-	-	-
Gépek, harmadik fél számára	-	30000	-	-	-	30000	-	-	-	-	-	30000
Gépek, saját használatra	-	250000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	250000
Más, független befektetések	-	600000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	600000
Más tevékenységek	-	4114100	-	1248000	-	-	-	-	-	1866100	-	1000000
Végösszeg	-	7360000	-	61308334	-	330000	-	873754	-	2645691	-	9655975

A táblázat fejlécében található számok megfelelői a következők fogalmak: 1 = Termék vagy szolgáltatás, 2 = Előrelátva 1960-ra, fizikai mennyiség, 3 = Előrelátva 1960-ra érték, lejben, 4 = Február 10-ig leszerződve, fizikai mennyiség;; 5= Február 10-ig szerződve, érték; 6 = Feladva a terv keretén belül, február 10-ig, fizikai mennyiség; 7= Feladva a terv keretén belül, február 10-ig, érték , 8 = Kompenzációs szerződések, február 10-ig, mennyiség; 9 = Kompenzációs szerződések, február 10-ig, érték; 10 = Perspektivikus szerződések, fizikai mennyiség; 11 = Perspektivikus szerződések, érték ; 12 = Pillanatnyi perspektíva nélkül,mennyiség; 13 = Pillanatnyi perspektíva nélkül, érték.

A nehézipar ideológiai túldimenzionálása következtében kialakult az előítélet a szocialista iparosítás kapcsán, hogy lényegében véve a nehézipar úgy, ahogy volt, veszteséges lett volna az ország gazdasága számára. Ez nem fedi a valóságot, legalábbis a legtöbb esetben egyáltalán nem. Tény az, hogy léteztek olyan vállalatok, amelyek veszteséget termeltek inkább, legfőképpen a nyolcvanas években, de ezek elsősorban nem a termelés és a megrendelések hiányából kifolyólag, hanem a túldimenzionált apparátus és a magas előállítási költségek következtében álltak elő. A vasúti műhelyek esetében pedig veszteséges évekről 1989 előttről nincs jelen pillanatban tudomásom, igaz, a levéltári dokumentumok csak 1969-ig elérhetőek a vállalat fondjában. Tény az is, hogy a befektetések a gyárba – már csak méretéből fakadóan is – mindvégig hatalmas összegeket jelentettek.

1989-et követően ez a vállalat is megérezte a nehézség átmeneteit, az inflációval párhuzamosan, ami a munkásság létének minőségét érintette, elbocsátások, időszakos munka- és felvevő piac hiány sújtotta a vállalatot. Több lépéses privatizációs folyamatok eredményeképpen magánkézbe került, jelen pillanatban – hivatalos adatok szerint – fő részvényesei Monica Băiculescu magánszemély, 31,51%-kal és a Transferoviar Grup SA 32,96%-kal, a részvények többi része szabadon forog a bukaresti tőzsdén. A privatizációs folyamatokat követően újra elkezdődött a felemelkedés. 2006-ban egy nagyenyedi fémfeldolgozó céget vásárolt meg a vállalat, és ennek helyére költöztette saját szerszám- és gépgyártó műhelyét. 2010-ben a Bombardier Transportationtól megvásárolt licenc értelmében az AGC modellű vonat gyártásába fogtak bel. 2009-ben 560 alkalmazottja volt a vállalatnak, amely elmarad ugyan az egykori óriásvállalat alkalmazási számaitól, de viszonylagos stabilitást nyújt a cég számára.⁶² Ugyanakkor az egykori kolozsvári épületek nagy része - közöttük a kazánműhely is – üresen és elhagyatottan áll, degradálódása azonban jelen pillanatig nem érzékelhető méretű.

Kolozsvár másik, szimbolikus értékében, hírében a Vasúti Műhelyeknél is jelentősebb gyára volt a cipőgyár, mely Clujana néven érte meg az 1989-es eseményeket. Már a két világháború között a gyár saját működési területén Románia, de akár egész Délkelet-Európa legnagyobb bőripari komplexumává vált. A szocialista időszakban ez csak fokozódott, a gyár termékskálája egyre nagyobb szerepet kapott a hazai és a nemzetközi piacokon. 1970-ben a Clujana több mint 10 százalékát adta a város ipari termelésének, ekkor hatmillió pár lábbelit állítanak itt elő, és az 1971-1975-ös ötéves terv keretében pedig egy harmadával tervezték megnövelni a termelést.⁶³ Fodor Gyula egykori cipőgyári mérnök elmondása szerint kollégáit rendszeresen kiküldték Brazíliába, Argentínába, Mongóliába vagy Svédországba, ahonnan az alapanyagok nagy részét, a

⁶² <http://www.remarul.eu/Despre-noi.html> megnézve: 2017. március 30.

⁶³ SUSAN 1973.197.

marhabórt és a borjúbórt importálták, és többen jártak nyugat-európai országokban, amelyek a vállalat termékeinek legnagyobb felvevő piacai voltak a Ceaușescu-korban. „*A Clujana világhírű cipőgyár: a termelésének 95 százalékát exportálta, ami romániai viszonylatban is abszolút rekordnak számított*” – mondta a nyugdíjas mérnök. A nyolcvanas években pedig közel-keleti hadseregek rendeltek meg nagy mennyiségben lábbelit, katonáik számára.⁶⁴

A forradalom után, az Adidas, Nike, Puma és egyéb világhírű márkák, és gyengébb minőségű utánzataik korlátlan betörésével a román piacra a Clujana áruk pozíciója meggyengült, de ez önmagában nem lett volna végzetes, mivel ez a brand is versenyképes minőségű termékekhez társult. Nagyobb veszélyt jelentett az, amit sokan sejtenek, nyomozást viszont nem eredményezett, és amit egykori bennfentesként a már nyugdíjas Fodor Gyula ki is mondott: a vezetők egy része, túl azon, hogy nem tudott alkalmazkodni az új gazdasági rendhez, szándékosan is építette lefelé a gyárat, hogy privatizációja annál olcsóbban történjen.⁶⁵ Amivel nem számoltak, hogy amennyiben nemcsak könyvelői machinációk tükrében zajlik a leépülés, hanem ez az infrastruktúra gyengülésével és a felvevő piacok elvesztésével is jár, az „okos”, „hasznos” csőd helyett valódi fog előbb-utóbb bekövetkezni. Amikor 1998-ban a gyár – akkor még csak átmenetileg, de ezt akkor még nem lehetett előre tudni – bezárt, több mint 5000 volt alkalmazottja vesztette el munkahelyét.

A kétezres évek elejére a vállalat gyakorlatilag csődbe jutott, és befektető híján a Kolozs Megyei Tanács alárendeltségébe került az Állami Vagyonalaptól. A gyár 2004-ben újraindult, kb. négyszázan dolgoznak benne, saját üzlete van és nemcsak belföldi, hanem külföldi megrendelők is jelentkeztek, információim szerint francia, olasz és orosz nyelvterületre is zajlik az export. 2016-ban 400 alkalmazottal dolgozott.

A CUG (Combinatul de Utilaje Grele, vagy magyarul: Nehézgépgyár) alapítását követően rövid időn belül a város legnagyobb ipari létesítményévé vált. Évente kb. 8000 munkást foglalkoztatott, és 13 millió USD standard bevételt termelt – igaz, ez a legtöbbször elmaradt a befektetések és a nehézgép gyártás költségeibe befektetett összegek nagyságától. Ezen kívül a kolozsvári CUG-on kívül Krajován, Iași-ban és Bukarestben is működött nehézgépgyár hasonló profillal, a bukaresti IMGB nyolcszor volt nagyobb a kolozsvári létesítménynél. Hogy milyen szerepet töltött be 1989-et megelőzően a város gazdasági életében, talán Fall Sándor újságíró foglalta össze egyik cikkében a legjobban:

“A Kolozsvári Nehézgépgyár (CUG) termékeit korábban világszerte exportálták a Szovjetuniótól az Egyesült Államokig, de a rendszer utolsó éveiben a veszteségeket növelte. Egyetlen ilyen üzemre lett volna szükség az országban, akkor valóban nyereséges lett volna a romániai nehézgépgyártó iparág. De Kolozsváron kívül Craiován és Iași-ban is működött egy-egy hasonló üzem – ezeket szintén CUG-nak nevezték –, Bukarestben pedig minden CUG-ok anyja, a hasonló profilú, de nyolcszor nagyobb IMGB. Nem csoda hát, hogy a központi elvtársak irányítása alatt álló ipari termelés végül csak papíron kikozmétikázva volt működőképes. Jól jellemzi az akkori állapotokat a gépgyár gazdasági osztályán dolgozó egyik hajdani alkalmazott sztorija, aki a keddi találkozáson nevetve mesélte akkori javaslatát, amit a CUG vezetése nem vett komolyan: küldjék haza a gyár összes alkalmazottját, de adják ki továbbra is mindenkinek a fizetését, ezzel pedig a felére csökkenthető az üzem vesztesége.

⁶⁴ MAKKAY 2015.

⁶⁵ MAKKAY 2015.

A kolozsvári CUG igazán nagy dolgokat gyártott. Két méter átmérőjű tengelyeket, emeletes ház nagyságú kazánokat, brutális erejű hidraulikus préseket, nehéz bányai berendezéseket, gőzturbinákat, körhagyós maxi préseket, elektrohidraulikus csempepreéseket, csőegyengető préseket, munkahengereket kőmorzsoló malomhoz, mélyhúzott tartályfenekeket, hőkezelt golyókat ércmalomhoz, harminc tonnás gyűrűket és még sorolhatnánk. Szóval a CUG egy irtatlan nagy létesítmény volt saját, három, négy, öt hektáron elterülő részlegekkel: kohászattal, öntödékkel, kovácsműhelyekkel. Valóságos város volt a városban, amely az 1970-es évek közepétől a rendszerváltásig működött a szocialista nehézipar gyöngyszemeként.”

A forradalmat követően 8 vállalattá vált szét. Már ekkor nagyon sok épületét különböző más profilú cégek bérelték ki, felszerelésének nagy része pedig ócskavasként került eladásra. Több ízben is hirdették a vállalat utódait, de sikertelenül. Elsőként az addigi legsikeresebb utódvállalat, a Kiskazányár (Termorom) ment csődbe, majd olasz befektetők újjáalapították.

Felszámolása 2004-ben kezdődött meg. Több sikertelen privatizációs kísérletet követően. Csődmenetele után 3 komoly befektető, az ukrán ISD, a német Max Aicher és a török World Metal International is jelentkeztek a vállalt épületeiért. Mára már alig maradt valami az egykori kombinátból, új létesítmények foglalták el helyét.

A későbbiekben Sinterom néven ismertté vált Triumf gyárat 1936-ban alapították. Ekkor még háztartási cikkeket, rugós párnákat készítő üzem volt. 1954-el kezdődően kezdte el a gyújtógyertyák előállítását, amik rövid időn belül fő termékévé és szimbólumává váltak. Az akkori termékek rövid életűeknek bizonyultak, 500–700 km megtételéig üzemeltek később viszont, a technológia fejlődésével, ezek minősége is folyamatosan javult. Közben más termékeket is kezdtek készíteni: dízel-gyertyákat, perselyeket, szintetizált szűrőket, Binder-tárcsákat, egyéb autótartozékokat. Mai napig olya megrendelői vannak, mint a Dacia autógyár, évente kb. 2100 tonna árut termel.

A gyárat 2000-ben privatizálták, állami tulajdonban csak 4,2%-a maradt, és 250 alkalmazottal folytatta a munkát. Első vásárlója egy kolozsvári üzletember, Stefan Vuza volt, jelen pillanatban pedig egy buzauai cég a főrésztulajnos. A Sinterom részvényeinek egy része a bukaresti értéktőzsdén is forog, SIRM szimbólum-név alatt.

A város egyik legsikeresebb gyára az Iris Porcelángyár volt, melynek minőségi termékei idehaza és külföldön is nagy keresetnek örvendtek. 1995-ben 2400 alkalmazottal dolgozott, és 8 millió dollár évi tiszta profitot termelt. 1999-ben görög befektetők vásárolták meg a gyár részvényeinek 45%-át az Állami Vagyonalaptól, az egyszerű többséghez szükséges további részvényeket pedig az értéktőzsdéről szerezték meg. A befektetőknek úgy tűnt, őszintén nagy terveik voltak a gyárral, de rövid időn belül elkezdett rosszul menni, majd csődbe is ment. Lefoglalással és végrehajtással zárult a gyár ekkori története, mai napig az egykori dolgozók utolsó fizetéseiket nem kapták meg, sem az egykori tulajdonosoktól, sem pedig a román államtól. 2003-ban a Geromed vállalat vásárolta meg a végrehajtó társaságtól, és az egykori gyár helyére lakóparkot létesített.

Egy másik porcelángyár, a Sanex, különböző utat járt be. 1970-ben alapították, fő profilja a csempe- és egyéb kerámiaalapú építkezési és egészségügyi tárgyak előállítása volt. 1990-ban viszonylag rövid időn belül részvénytársasággá alakítják, és 1996-ban, a Nagy privatizációs hullám során, alkalmazottainak szövetsége vásárolja mega az államtól a többségi részvény-csomagot. 2007-ben kerül az európai piacvezető, az osztrák Lasselberger tröszt tulajdonába, amennyiben hihetünk a Wikipédia adatainak, alkalmazottainak száma jelenleg 342 fő.

A legnagyobb kötöde a Somesul elődjét 1930-ban alapították, ekkor még kézműves műhelyként. Textilgyárként, kötöttáru gyárként mind a mai napig üzemel, 2017 óta nem frissített honlapján jó minőségű árukollektiókat reklámoz.⁶⁶ A gyár a kolozsvári dohánygyártás felszámolását követően került az egykori Dohánygyár műemlék értékű épületébe, melynek helyében ma modern irodaház, az Office áll. A Somesul a rendszerváltást viszonylag szerencsésen vészelte át, és 1995-ben különösebb problémák nélkül privatizálták, termékei megállták helyüket az egyre élesebb piaci versenyhelyzetben is. Így például 2004-ben 4.657 millió lej értékben termelt nettó profitot. Termékeinek nagy része ekkor Nagy-Britániában, Franciaországban, Németországban, Oroszországban, Svájcban, Olaszországba talált vásárlóra.

A gazdasági világválság bekövetkeztét azonban a Somesul is megérezte. 2009-ben egyrészt 170 dolgozójától megvált, és a maradék 70 fővel új épületbe, a Munka sugárútra költözött, a belvároshoz közel eső épületét pedig ingatlanbefektető vásárolta meg. A ma itt található irodaház impozáns látványt nyújt, sétányának a végében néhány falrom – és semmi egyéb - emlékeztet csak arra, hogy valamikor, nem is olyan rég, itt szocialista stílusú gyáreépület is állott.

Ugyancsak a kolozsvári textilipar egyik bástyájának számított a Flacara ruhagyár is, melynek őse közös volt a Farmec kozmetikumgyártó vállalatával: mindkettőjük a Molnár és Moser laboratóriumokból ered. A Flacara az Uray család asztalosműhelyének helyébe került felépítésre az államosításokat követően. Készruha termékeket, köztük a hadsereg megrendelésére katonai egyenruhákat is gyártottak, főleg 1967-et követően nő meg a termelési mennyiség.⁶⁷ A későbbi évtizedekben is megmaradt a hadsereg a nagy megrendelők között, ugyanakkor exportra is rengeteg áru került. 1997-ben került privatizálásra, többségi részvénycsomagját egy német befektető vásárolta meg. A gyár ebben a formában és név alatt 2006-ban került felszámolásra, egykori épületében irodák vannak, termékei gyártásának jogát pedig a szintén kolozsvári Jolidon vállalat vásárolta meg. Megszűnése pillanatában a Flacara 1000 dolgozójától vált meg, ezek nagy része a Jolidonhoz került. Erről a vállalatról is érdemes szólnunk pár szót, azzal együtt, hogy nem a szocializmus vagy az azt megelőző kor, hanem a kilencvenes évek gyermeke: fürdőruha és alsóneműgyártó vállalatként 1993-ban alapították Kolozsváron, e pillanatban több mint 1300 dolgozója van, 113 üzletéből 65 működik Romániában, a többi az Európai Unió különböző országaiban, mint Magyarország, Olaszország és Franciaország.⁶⁸

A Vörös Acél (Metalul Rosu) kohászati és gépgyár gyökerei is a két világháború közötti időkre, 1924-re nyúlik vissza. Ez a vállalat is viszonylag jól vészelte át a rendszerváltást, a kommunista név azonban nem maradhatott: az *1245/1990-es* számú kormányrendelet Fimaro néven alakította részvénytársasággá. Mivel a vállalat háztartásokhoz és a textilipar számára gyártott gépeket, megrendelőkben nem szenvedett hiányt, sőt, portfóliója egyre bővült, egyre több iparág számára kezdett el előállítani kisebb gépeket és szerszámokat. A vállalat napjainkban is működik, EU-s forrásokat is elnyerve.⁶⁹

A Libertatea fafeldolgozó bútorgyár alapját az a szövetség kezte, melybe a sztálinista kommunizmus életbe lépését követően a város fafeldolgozó kisiparosait kényszerítették. A

⁶⁶ Lásd: <http://www.somesul.ro/category/colectii/>

⁶⁷ TATÁR 2014. 74–75.

⁶⁸ *Monografia BNR Cluj*. 16.

⁶⁹ Honlapját rendszeresen aktualizálják: www.fimaro.ro

legfontosabb hozzájárulás azonban az Erba bútorgyár volt, melyet 1870-ben alapított Triska Ferenc bécsi vállalkozó, ekkor még zongoragyárként.⁷⁰ A két világháború között kezdett el ez a vállalat fából készült sportszereket – elsősorban síléceket – is gyártani, diverzifikált portfólióját pedig a szocializmus évtizedei során megtartotta és bővítette. 1998-ban privatizálták, 2007-ben 292 alkalmazottal dolgozott. 2013-ban egy moldvai befektető vásárolta meg. A gyár egykori helyére irodaépület került, melynek Liberty Park a hivatalos neve, a bútorgyári termelés pedig városon kívülre költözött - ehhez ökológiai megfontolások is közrejátszottak.

Az ACI Cluj napjainkban is fontos építőipari vállalat. Ennek elődjét 1952-ben alapították az állami építőipar részeként. 1990. december 21-én kereskedelmi vállalattá alakult át, majd 1993-ban privatizálták. A privatizáció következtében az ország egyik legnagyobb építőipari vállalkozásává vált és az elsők között volt, hogy a tőkéje teljes mértékben magánkézbe került.⁷¹ Érdemes itt megjegyeznünk, hogy habár az ACI székhelye mindvégig Kolozsváron maradt, országosan és nemzetközileg is jelentős piaci szerelővé vált. Országon belül talán legjelentősebb megrendelése a cernavodai atomerőmű építésére szolt, külföldön pedig olyan országokba vezettek munkálatokat az ACI szakemberi, mint Németország, Líbia, Oroszország és Egyiptom. Németország területén külön leányvállalattal is rendelkezik.

Egy másik építőipari vállalat mely esetében sikeresen ment végbe a privatizáció a Transilvania Constructii, ennek elődje a kolozsvári építőipari tröszt 1950-ben került megalapításra. A forradalmat követően 1990-ben viszonylag gyorsan végbement a vállalat újjászervezése, majd 1999-ben sor került teljes mértékű privatizációjára is. 2008 óta a cég részvényeit jegyzik a román tőzsdén is.⁷²

Az Armătura az egykori Ravag utódként színesfémből - elsősorban rézből - állít elő csapokat. Jelen pillanatban kb. 400 alkalmazottal dolgozik. Országos piacvezető és szakterületén a délkelet-európai térség szintjén is jelentős.

Mivel a vállalat termékeire folyamatosan igény volt – a víz- és gázellátás civilizációnk elkerülhetetlen részévé vált - az Armătura 1989-et követő fejlődése sikertörténetnek mondható – habár ez a vállalat sem nélkülözhetette az átmeneti időszak nehézségeit. 1996-ban a “kuponiáda” során száz százalékban privatizálásra kerül, majd 1997-ben megjelenik a bukaresti részvénytőzsdén is. A nagy befektetők fokozatosan kivásárolták a kicsiket, ugyanakkor jelen pillanatban egyik nagy részvényese sem – legyen szó hazai vagy német tőkésről – nem rendelkezik a vállalatban abszolút többséggel.

A Farmec vállalat a legnagyobb kozmetikumgyártó cég Romániában. 1945-ben kezdett el foglalkozni az elődjét jelentő műhely illatszerek előállításával, A Molnár és Mózer cég kolozsvári laboratóriumaként. A hatvanas években döntött úgy a Román Kommunista Párt vezetősége, hogy a kozmetikumok területén is szükség van olyan hazai termelésre, mely akár a nyugati termékekkel is versenyképes. Így születik meg például a Doina bőrápoló szer, ami az arcbőrrel távolítja el a lerakódásokat. Ennél is híresebb és nemzetközileg jelentősebb termék lett Ana Aslan találmánya, az 1967-ben megalkotott Gerovital, amit a világ első öregedésgátló – a bőr öregedéséről van szó – termékeként tartanak számon.⁷³

⁷⁰ A vállalatról az elmúlt években könyv jelent meg. Lásd: VARGA 2016.

⁷¹ *Monografia BNR Cluj*. 15.

⁷² *Monografia BNR Cluj*. 15.

⁷³ DIÓSZEGI 2011.

A változást követően a Farmec azon vállalatok közé tartozott, amelyeket 1995-ben maradéktalanul sikeresen privatizáltak. 2004-ben már 40 milliárdos profitot termelt. Mára több romániai nagyvárosban is saját üzleteket tart fenn a cég, és külföldön is terjeszkedik. 2017-ben csak Kolozsváron 760 embernek biztosított állást.

Az Ursus sörmárka Románia-szerte ismert. Kevesen tudják azonban, hogyan vált Kolozsvár egyik szimbolikus jelentőségű üzemévé. 1910-ben Czell Frigyes vásárolja meg az 1878-ban alapított monostori kis sörgyárat és fejleszti tovább, majd ezt adja el 1969-ben egy tordai sörgyárnak. 1990-ben az első romániai vállalat volt, amit részvények eladásával sikeresen privatizáltak. 1994-ben került a többségi részvénycsomag nagy befektető kezébe, és nyereségesen működött, egészen 2010-ig, amikor a gyárat birtokló SABMiller úgy döntött, hogy a gyárat infrastrukturális okokból bezárja, a márkák további gyártását más helyszíneken található gyáraiba költözteti, és a telek nagyobbik részét piaci eladás révén értékesíti, a megmaradt területen pedig éttermet létesít, Sörgyár (Fabrica de Bere) névvel. A telket egy ingatlan-befektető vásárolta meg, jelen pillanatban irodaház, bevásárlóközpont, szálloda és lakások foglalják el az egykori sörgyár helyét.

Hasonló, csak sokkal tragikusabb a Feleacul édességipari vállalat története. A vállalat hivatalos alapítási éve 1918. Specialitásai közé tartoztak a karamell cukorkák, draszté, halva, rahát és mézeskalács. A román állam 1997-ben adta el egy befektetőnek, aki mögött a terrorizmussal és pénzmosással meggyanúsított Omar Haysan szíriai üzletember állt, akinek külföldre szökésével az új tulajdonos képtelen volt a hitelt törleszteni.

Ezt követően a vállalat helyi befektetők, a Buzoianu testvérek tulajdonába került. 2002-től kezdett a vállalat csőd közeli állapotba kerülni, a befektetők pedig más módon értékesítették a meglévő épületeket, és más helyszíneket kerestek a gyártásnak. A gordiuszi csomó 2008-ban oldódott meg, amikor az Amylon vállalat megvásárolta a Feleacul brandjének gyártási jogát, és e termékeket büszkén hirdeti honlapján is.⁷⁴ Megszabadulván az édességgyártás terhéől, a befektetők a Feleacul vállalatot Felinvest névre keresztelték át, és a profilt is megváltoztatták: ingatlanközvetítő és befektető céggé alakítván. Jelen pillanatban a Feleacul egyik épülete helyén az öcsillagos Opera Plaza Hotel áll.

A Napochim műanyagtermék-előállító gyár története is megérdemel néhány sort. 1950-ben alapították, ekkor fő terméke a műanyagból fröccsöntött asztal volt. Alapjait ennek is az államosítással termelészövetkezetbe kényszerített műhelyek jelentették: a Chimica termelészövetkezetből jött létre, amelyik 10 vegyiparban érdekelt mestert és államosított műhelyt tömörített. Az 50-es években a szövetkezet vállalattá alakult, és 1961-ben felvette a Napochim nevet. Ekkor különböző fröccsöntött műanyagterméket, háztartási és összerakó ipari műanyag alapú árut termeltek, emellett állítottak elő mosósószódát, gyertyát, különböző csomagolóeszközöket és szappant is.

Mára a városban található mindkét egykori épületét lebontották, és a már csak pár száz embert foglalkoztató üzemet a város északkeleti sarkába költöztették (1983-ban az alkalmazottak száma 2127 volt, ez a szám 2007-re 233-ra csökkent.) Az elmúlt években végrehajtott re-technologizálás, valamint a kibővített termékkála ugyanakkor reményt adhat arra, hogy a megváltozott piaci körülmények, a vetélytársak nagy száma mellett is ez a vállalat tovább fog élni.⁷⁵

⁷⁴ www.amylo.ro.

⁷⁵ <http://www.napochim.ro/despre-noi.html>

Hasonlóképpen kellett volna a városon kívülre kerülnie egy másik egykor jelentős vállalatnak, de ennek tulajdonosa inkább a bezárás mellett döntött. Első említése a papírgyárnak 1872-ből származik, az első Erdélyben, ami kartonpapírt állított elő. Az 1948-as államosítást követően a szocializmus idején a termelés mennyisége megnőtt, a termékkála is diverzifikálódott, úgy csomagolóeszközöket, mint pedig iskolai tanszereket is előállítottak- a legtöbb Kolozs és szomszédos megyékben tanuló sorba került gyerek Mucart füzeteket használt az iskolában. 2002-ben vásárolta meg Ovidiu Turcu üzletember, aki a termelést fenntartotta, de amikor 2008-ban a romániai Vízügyi Hatóság szigorúbb környezetvédelmi feltételeket támasztott, úgy döntött, kevesebb veszteséggel jár, ha felszámolja a vállalatot. Sajat elmondása szerint 1 millió eurót kellett volna betonmedencék létrehozásába fektetni, hogy a gyártási folyamatok során felhasznált és ez által beszennyeződött víz ne kerüljön vissza a természeti körforgásba.⁷⁶ Így a gyár bezárása és lebontása mellett döntött, helyébe tömbházakat építtet, a lakásokat az ingatlanpiacon értékesítvén.

Az élelmiszeripari létesítmények közül messze kiemelkedik a Napolact nevű tejfeldolgozó vállalat jelentősége. A kolozsvári vajgyár alapját Vlad műhelye jelentette, aki 1916-tól például már, elsőként a környéken, joghurtot is gyártott.⁷⁷ A két világháború közötti szövetkezeti mozgalmak komoly lökést jelentettek a környékbeli - és általában véve az erdélyi - tejfeldolgozás fejlődésének. 1936-tól kezdődően exportálja sajt és túró termékeit, többek között az Amerikai Egyesült Államokba is.

Az államosítást követően a vajgyár vette fel a környék tejét és tejtermékeit, és termékeit országos szinten forgalmazták, Bukarestbe, a tengerpartra és Moldovába is eljutott.⁷⁸

1990-ban hozták létre a Napolact kereskedelmi társaságot, és ez a név ivódott be a legtöbb kolozsvári emlékezetébe. 200 és 2002 között szerezte meg a részvények abszolút többségét a Holland Friesland vállalat, amely megtartotta a termelési és értékesítési folyamatok zavartalan-ságát – többek között termékeket exportálnak az Egyesült Államokba, Ausztráliába és Libanon-ba is – ugyanakkor az előállítási telephelyek és raktárak színhelye ezóta eléggé dinamikus-an változik. A szimbolikus értékű kolozsvári gyárépületet már lebontották, helyébe jelen pillanat-ban a Lidl bevásárlóközpontja áll. Ugyanakkor itt kell megjegyeznünk, hogy a cég egyik legje-lentősebb termékbrandjének számító Napolact fagylalt gyártási színhelye átkerült Bulgáriába.

Az Unirea gépgyár a textilipar számára állított elő a gyártás számára nélkülözhetetlen gépe-ket, később a fémfeldolgozó ipar számára előállítandó gépekkel is bővült portfóliója. 1991-ben alakítják kereskedelmi vállalattá, és részvényeinek többségét egy kolozsvári üzletember vásárolta meg. A profittermelés hullámzó természetéből fakadóan – nyereséges és veszteséges évek válto-gatták egymást- a tulajdonos és a szakszervezet között elég gyakran jelentkeztek konfliktusok, ez utóbbiak azzal vádolták Ioan Benét, hogy tudatosan viszi csődbe a vállalatot, hogy a csőd által felszabadult telket ingatlanbefektetési célokra hasznosíthassa. 2018 májusában a cég a kolozsvári polgármesteri hivatalnál a második legnagyobb adós volt⁷⁹, ennek következtében a polgármesteri hivatal 2019 januárjában a törvényszéken kezdeményezte az Unirea fizetéseképtelenné nyilvánítá-sát. E sorok megírása pillanatában még nem létezik hivatalos bírósági döntés.

⁷⁶ NAP 2006.

⁷⁷ TATÁR 2014. 54.

⁷⁸ TATÁR 2014. 61.

⁷⁹ <http://www.monitorulcj.ro/economie/68239-primaria-cluj-napoca-cere-insolven%C5%A3a-unirea-sa-firma-omului-de-afaceri-ioan-bene#sthash.0rbI4tIn.1H4MptRb.dpbs>

Egy, az Unirea szomszédságában található vállalat a mai napig működő Carbochim. 1949-ben hozták létre, sűrűanyagok - smirglipapír, köszörűkövek - előállítására volt a profilja. Sikeresen privatizálták és jelenleg a legnagyobb sűrűanyagokat előállító vállalat Romániában⁸⁰, mindössze egy "vetélytársa" létezik, Barlad kisvárosában. A Carbochim épületére is ajánlatot tettek már ingatlan befektetők, e pillanatig nem sok sikerrel, habár az M & M Oil tervei jelentősek: húszemeletes épületet terveznek a viszonylag kis gyáregület helyébe.⁸¹

A Prodvinenco szeszes ital előállító vállalat elődjét 1932-ben alapították likörgyárként. Jelen pillanatban a harmadik legnagyobb alkohol előállító vállalat Romániában. Specialitásai közé tartoznak többek között különböző gyomorkeserűk, mint a bitter, florio és fernet.⁸² A mai napig jól működő vállalat azonban egykori épületét eladta, jelen pillanatban ennek helyén iroda- és üzlethelyiségek találhatók, a cég telephelye a város periferiájára, a Kerekdomb negyedbe, a Bácsi útra került át.

A Terapia gyógyszergyár szintjén egyik híres és elismert brandje a városnak. Jelenleg a második legnagyobb gyógyszergyár Romániába, és egyúttal az ország legnagyobb gyógyszerexportőre. Nemzetközileg is ismertté vált a Faringosept nevű torokgyógyszer márkájával. Kolozsvár városának legnagyobb adófizetője és az egyik legjelentősebb munkaadó a megyében.

Elődjét 1921-ben alapították. 1996-ban privatizálták az ún. kuponiáda során. 1997 és 2004 között részvényei a tőzsdén forognak. Ezt követően zártkörű részvénytársasággá alakul át, mivel amerikai befektetők megvásárolták a többségi részvénytársaságot. 2006 óta a gyár tulajdonosa a Ranbaxy India vállalat.

A Tehnofrig szimbóluma, a pingvin már csak egykori szakiskolája kerítésén látható. Pedig ez a város egyik leghíresebb, legnépszerűbb és legnyereségesebb vállalata volt. „Történetéről, a kezdet hőskorától az elmúlásig nem néhány emlékeztető sort, hanem regényt lehetne írni.” Írta könyvében Tatár Zoltán.⁸³ az 1944-ben lebombázott gyufagyár helyébe épült, mint ipari hűtőgépgyár, majd termékskálája egyre bővült és a hazai piacon, és az exportban termékei egyaránt megállták a helyüket. A változásokat követően a szocialista vállalatot hat kisebb vállalatra osztották, rövid időn belül a hűtőgépek gyártását átvette a cég profiljában az ingatlanforgalmazás, ugyanis a Tehnofrig Immobiliare (a szó jelentése: ingatlan) több üzlethelyiséget is összevásárolt a megszűnő szocialista üzlethálózatok ingatlanjai közül. Ugyanakkor a termelés rövid időn belül leállt, a gyár épülete lebontásra került. Egy jelentős részén jelen pillanatban a Dedeman bevásárlóközpontja áll, egy jelentős része a területnek azonban mind a mai napig kihasználatlan. Ingatlanértékesítés szempontból a Tehnofrig hűlt helye ideális befektetés lenne, de napjainkban már nem gyárterületnek. Ahogy ezt László Attila egykori kolozsvári alpolgármester (e sorok írásakor RMDSZ-szenátor) 2010-es interjújába elmondta, hogy ezen túl csak a város keleti részében létesítendő gyárak kapnak a polgármesteri hivataltól működési engedélyt, a szél nyugat-kelet irányú fújásának következtében a lakosság egészségi állapotát védendő.⁸⁴

⁸⁰ <https://www.carbochim.ro/despre-noi/despre-companie.html>

⁸¹ Cum au dispărut fabricile Clujului. Terenurile, marea miză a afacerilor. <https://www.clujmanifest.ro/economic/cum-au-disparut-fabricile-clujului-terenurile-marea-miza-a-afacerilor/>, 10 mart. 2016

⁸² *Monografia BNR Cluj*. 17.

⁸³ TATÁR 2014. 72.

⁸⁴ https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/romos_gyarak_ronditjak_a_varoskepeket_erdely_es_a_partium_sinte_valamennyi_telepulesen/print.

MIT VESZTETTÜNK ? ESETLEG NYERTÜNK? EGY KÉRDŐÍVES KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kutatás során, mint ahogy a módszertani rész esetében említettem, fontos szerepet játszik az oral history, az egyéni, szubjektív vélemények, az eseményekhez köthető vélemények feldolgozása. Ennek megfelelően kérdőíves felmérést is készítettem, mely során ugyanakkor nem egy-egy ipari létesítmény sorsát akartam feltárni valakinek a szubjektív megítélése alapján, hanem az általános képre kívántam reflektálni, illetve reflektáltatni interjúalanyaimat. Ennek megfelelően olyan embereket kérdeztem meg, akikről feltételeztem, hogy rendelkeznek bizonyos szintű gazdasági-társadalmi kultúrával ahhoz, hogy képesek legyenek megítélni a folyamatok jellemzőit és rendelkezzenek róluk markáns egyéni, önálló véleménnyel. A több tucat kérdőívől, amiket kiküldtem, hét érkezett vissza időben, ezért kitöltőiket külön köszönet illeti.⁸⁵ Az interjúalanyok kiválasztása során az egyéni kompetenciát, a minőséget tartottam szem előtt, nem terveztem, hogy szociológiai szempontból reprezentatív legyen. Egy ilyen típusú kérdőíves kutatást is el lehet végezni, ehhez azonban hosszabb időtartam szükséges, és komoly egyéb erőforrások mozgósítása is.

A kérdőív négy, viszonylag egyszerű kérdést tartalmazott, melyek azonban tág teret nyújtottak a gondolatok kifejtésére - amennyiben a megkérdezett hosszabban tervezett válaszolni, de válaszolhatott pár szóban is. A feltett kérdések a következők voltak:

1. Ön milyen kötődéssel rendelkezik a kolozsvári ipari- illetve munkásélethez (személyes életút, családi háttér, külsősként megélt tapasztalatok, stb.) ?
2. Melyek az Ön számára azok a kolozsvári ipari létesítmények, amelyek megélték 1989-et, és amelyek termelési tevékenységük mellett szimbolikus és társadalmi értékkel is bírtak? Miért pont ezek?
3. Ön szerint a kilencvenes években elkerülhetetlen, illetve szükségszerű volt-e a privatizáció? Amennyiben nem, mi lehetett volna az alternatíva? Amennyiben igen, mi az, amit érdemes lett volna másképp tenni?
4. Melyek azok a szabadpiaci körülmények között mára már megszűnt kolozsvári vállalatok, amelyekért „kár volt”, és amelyek egyértelműen veszteséget jelentenek a város, a városlakók közössége és a közösségi szimbólumok szempontjából?

Az első kérdésre adott válaszok a legkülönbözőbbek, mivel az egyéni sorsok, életutak is különbözőek. Interjúalanyaim között voltak olyanok, akik felnőttkorukban kerültek valamelyik ipari vállalat alkalmazásába – Nánó Csaba így például egy rövid ideig marós volt - , másoknak a szülei voltak ezekben az intézményekben foglalkoztatva, vagy a barátaik származtak a „munkásosztályból”. „Egykori játszótársaim jórészt ezeknek a családoknak a gyerekeiből került ki.” Írta például Dáné Tibor Kálmán. Magyarai Tivadar pedig a következőképpen fogalmaz: „A szomszédi, osztálytársi, baráti kör esetén a legtöbb családban az apa valamilyen gyárban dolgozott: Unirea, Metalul Roșu, Carbochim, Iris, Clujana, Libertatea, Armătura, Mucart, Napochim stb, ezért mindenki, a gyerekek is, elég sokat tudott ezekről.” A nem kolozsvári születésű Fodor Alpár egyetemistaként került kapcsolatba a bőrfeldolgozással, felesége által, ahogy fogalmaz,

⁸⁵ A kérdőívek kitöltői a következők: Dáné Tibor-Kálmán író, újságíró a Művelődés kulturális folyóirat főszerkesztője; Fodor Alpár vegyész, üzletember; Magyarai Tivadar szociológus, egyetemi tanár; Bitay Levente László nyugdíjas bányamérnök; Buchwald Péter, vegyész kutató, nyugdíjas, egykori meghatározó RMDSZ-politikus (volt Kolozs megyei szervezeti elnök, szenátor, alprefektus); Nánó Csaba, újságíró; Nagy Béla nyugdíjas gépészmérnök, kutató.

„egyetemi éveim alatt én is bedolgoztam a bőrfestésbe.” Buchwald Péter a Gyógyszerkutató Intézet, Bitay Levente László pedig a Bányászati Kutató és Tervezői Intézet munkatársaként került kapcsolatba az iparral, a szocialista tervgazdaság keretében ugyanis a kutatás és a termelés külön intézményekben zajlódhatott ugyan, de a szocialista rendszer gazdasága egységes egészként működőképes és egységes, de távolról sem tökéletes rendszer fragmentálódott 1989-et követően.

Második kérdésemre mindenki némileg másképpen reflektált, annak függvényében, hogy milyen személyes élmények érthették életében, illetve a rendszerváltás elteltét követő húsz év távlatából visszagondolva, mi jut hirtelen eszébe. A következő létesítményeket említették interjúalanyaim:

Kivétel nélkül mindenki megemlítette a mai is működő bőr- és cipőgyárat, melyet habár Renner név alatt alapítottak, de napjainkban Clujana név alatt működik, és melynek jelentőségét a fentebbiekben már kielemeztük. Van, aki röviden foglalta össze a lényegét (mint például Nagy Béla: Dermata – nagy múltú, világszerte ismert gyár), míg Dáné Tibor Kálmán nagyobb terjedelemben fejtette ki ennek a létesítménynek szimbolikus jelentőségét, a következőképpen:

„Renner-Dermata-Herbák János-Clujana névváltozatokkal működött egykori cipőgyár. Szimbóluma volt a városnak, nemzetközi hírű ipari egység. A második világháború után jelentős kulturális tevékenység is volt a gyárban, tudomásom szerint a kolozsvári szabadegetemi tevékenység innen nőtte ki magát.”

Ugyancsak többen is megemlítették a Tehnofrig hűtőgépgyártó vállalatot. Ennek jelentőségét a legbővebben Nánó Csaba fejtette ki: „Szimbolikus értékkel bírt például a Tehnofrig gépgyár, amely – ahogyan többségében az akkori gyárak – jó részt külföldre dolgozott. Aki oda került, az a társadalomban is szinte kiváltságos helyzetben volt, a „tehnofrigosokra” már-már felnéztek a munkásosztály tagjai. Ott jó fizetések, kiváló munkakörülmények léteztek, akik pedig vezető pozícióban voltak, viszonylag sokat járhattak külföldre a gyár kapcsolatai révén.” Mások is hasonlóképpen vélekedtek erről a létesítményről.

Ugyancsak nem egyszer került említésre a mai is a Terapia brand alatt működő gyógyszer-gyár. Az ezzel jó kapcsolatban és ezáltal jó rálátással is bíró Buchwald Péter kiemelte, hogy ebben a gyárban fénykorában 5000 alkalmazott is dolgozott – igencsak jelentős szám, ha figyelembe vesszük, hogy gyógyszeriparról van szó – illetve Fodor Alpár azt, hogy ez a gyár az egyik legmagasabb színvonalon dolgozó létesítmény volt az egész országban.

Némileg más a megítélése a Ceausescu-kor gyermekének számító CUG-nak vagy nehézgépgyárnak. Ennek a jelentőségét is elismerik a legtöbben, de említése talán veszteséges természete, illetve a város etnikai képében játszott szerepe következtében nem kerül túlzott kihangsúlyozásra. Jelentőségét ugyanakkor senki nem tagadja. Nánó Csaba megfogalmazása szerint: „Például a CUG (a nehézgépgyár) felépítése után ezrével hoztak munkásokat – túlnyomó részt román nemzetiségűeket - az ország minden szegletéből, nekik új tömbház negyedek épültek (pl. Monostor), villamosvonalat kellett létrehozni a közlekedés megkönnyítésére.”

Megemlítésre kerül az Iris porcelángyár is, Magyarai Tivadar szerint talán ez az, amit a legnehezebben pótolta (talán) a város gazdasága. Fodor Alpár is kiemeli, hogy ismert és elsősorban exportra termelő gyárról van szó.

Külön hangsúlyt kapott többeknél az elsősorban hölgyeknek munkát adó textilipar. Itt elsősorban a Flacara konfekciógyár és a Somesul kötöttárugyár kerül említésre.

A Mucart papírgyár kapcsán a létesítményt jól ismerő – róla ipartörténeti előadást is tartó – Nagy Béla kiemelte, hogy több mint száz éves múltra tekint vissza. Sajnos napjainkra ez sincs már meg.

A többi gyár elvértve kerül említésre interjúalanyaim válaszaiban.

A harmadik kérdésre – mely a privatizáció elkerülhetetlenségére, illetve a lehetséges alternatívákra vonatkozik – adott válaszok nemcsak értékítéletet, de értékrendvállalást is jelentenek, éppen ezért érdemes érzem az erre adott válaszokat teljes terjedelmükben beidézni, mivel nemcsak információt, hanem továbbgondolási lehetőséget is jelentenek. Arra a kérdésre tehát, hogy elkerülhetetlen volt-e a privatizáció, és amennyiben nem, akkor mi lehetett volna az alternatíva, a következő válaszok születtek:

1. Dáné Tibor Kálmán: A privatizáció elkerülhetetlen volt, ha piacgazdaságra akart áttérni az ország. De szerintem bizonyos közszolgáltatásokat is felvállaló intézményeket nem kéne privatizálni: például a vasutat, egy bankhálózatot vagy a postát.
2. Magyarai Tivadar: Igen, szerintem nem lehetett másképpen tenni, mert tőkehiány volt.
3. Nagy Béla: Igen. Tisztesleges, átlátható mód, a jó értelemben vett versenyszellem alapján.
4. Bitay Levente László: A privatizációt Romániában a szabad rablás, a dilettantizmus és a fejtlenesség jellemezte. Példának mondanám a tordai cementgyárat. Az új tulajdonos felszedte a vasúti síneket, amik a mészkőbánya és a gyár között biztosították a szállítást, és abból fizette ki az egész gyárat. Aztán leállította a termelést, és a munkásokat szélnek eresztette. Nagyrészt a piac elvesztése okozta a legfőbb gondot, de azt sok esetben az állam viszsza tudta volna szerezni, és ha modernizálta volna az alkalmazott technológiákat, piacképes maradhatott volna. De az állam, mivel az új vezetés nem értett semmihez, szabadulni akart az ipari létesítmények gondjától. Inkább vállalta a munkanélküliek fizetését.
5. Fodor Alpár: 1990 után megtörtént a román ipar és termelés teljes romba döntése, egyrészt a nemzetközi konkurencia, másrészt a rosszul kigondolt és végrehajtott privatizáció, harmadrészt a marketing-szakemberek teljes hiánya okozta a legnagyobb károkat. Amit másképpen kellett volna tenni, az a külföldi tőke bevonása lett volna a privatizáció folyamatába, valamint a nemzeti szinten ellenőrzött és tervezett piackutatás és marketing, jól fizetett szakemberek (akár külföldről) bevonásával.
6. Nánó Csaba: A privatizáció elkerülhetetlen volt. Az állami szektorban – ahogyan ez manapság is megtörténik – mindenkinek volt (néha nem is kevés) fizetése, attól függetlenül, hogy termelt valamit vagy sem. Amíg létezett a KGST nyilván szovjet befolyásra a szocialista államok leosztották egymás közt a munkát. (ez kicsit le van így egyszerűsítve, de ez a lényeg). Amikor a szocialista piac megszűnt, az ipari létesítmények többsége gyakorlatilag munka nélkül maradt. A Nyugatnak pedig elenyésző részben volt szüksége az elavult módszerekkel készülő keleti termékekre. Sajnos a privatizációval együtt nem történtek újítások, nem fejlesztették a technológiát, nem sikerült minőségben (és mennyiségben) felzárkózni a haladáshoz, megfelelni a fejlett országok követelményeinek.
7. Buchwald Péter: A 89-et megért ipari kolosszusok nem voltak versenyképesek, létjogosultságuk csak a KGST keretei között volt. A privatizáció mindenképpen indokolt volt. A hiba ott volt, hogy induló tőkéje csak az előző rendszer profitokráciájának volt. Ők lettek a privatizáció nyertesei, kialakítván az új gazdasági és politikai elitet.

Amint a válaszokból kiderül, minden válaszadó úgy gondolta, hogy a privatizáció önmagába véve feltétlenül szükséges folyamat volt. A mikéntje kapcsán azonban már többekben komoly kritikák merülnek fel – jogosan.

A negyedik kérdésre, hogy mely vállalatokért volt igazán kár, több is felmerült, elsősorban ismételen főleg a cipőgyár és a Tehnofrig. Megemlítésre kerülnek más vállalatok is, de gyakorlatilag nincs olyan, amiért ne lenne kár. Ugyanakkor mindenki tisztában van vele, hogy piacgazdaságban a helyzet változik, vállalatok jelennek meg és tűnnek el.

KÖVETKEZTETÉSEK

E munkám során arra törekedtem, hogy áttekintsem a szocializmus időszakában működő kolozsvári iparvállalatok 1989-et követő sorsát feltárjam. Nagyon sok esetben ez nem volt könnyű: adatok hiányoztak, a sajtóanyagokra építeni pedig csapda lehet, ugyanis ami aktuális volt egy adott cikk megjelenésének pillanatában, az napjainkra gyökeresen megváltozhat. Éppen ezért a helyszíni terepmunka is szükséges volt, melynek során fotókat is készítettem.

Amennyiben visszapillantunk a kilencvenes évek elejére, az akkori reményekre, meg kell állapítanunk, hogy sokaknak csalódást okoztak az átmenet évei, elsősorban azoknak a munkásemberek számára, akiknek a kockázatvállalása és véráldozata nélkül a változás nem következhetett volna be. Ezek közül sokak számára a változás a munkahely elvesztését és a létbizonytalanságot jelentette. Másokat kevésbé érintettek a változások drasztikusan, de az élet már nem az volt, ami annak előtte.

Ahogy ez az esettanulmányokból is kiderül, a vállalatok sorsa meglehetősen különböző volt. Vannak, amelyek már rég megszűntek, mások nevet változtatva, a koncepciók alapján működni tovább. Akadnak olyanok is, amelyek nem kényszerültek bezárni a kapukat, és mind a mai napig nyereségesen működnek, a legtöbb esetben csökkentett létszámmal és termelési mennyiséggel. A piacgazdaság, mely keretein belül a verseny érvényesül, jelentősen más, mint a szocialista tervgazdaság, ahol az állami gazdasági rendszer felülről irányított egységes egész, ahol a veszteséges, de stratégiai szempontból fontos vállalatokat más forrásokból tartják fenn, és amelyben a társadalmi nyugalom és egy minimális jólét biztosítása fontosabb, mint az igazi jólét elérésének perspektívája. Interjúalanyaimmal együtt vallom, hogy a privatizáció és a kapitalista piacgazdaságra való áttérés a kilencvenes években elkerülhetetlen volt, és nemcsak a világpolitikai, hanem a belpolitikai helyzet milyenségéből fakadóan is. Az már más, hogy utólag ugyan könnyen okos az elemző, de ez már nem változtathat semmin, és sok mindent másképpen lehetett volna tenni. Érdemes lett volna jobban odafigyelni az átmeneti nehézségekkel küszködő vállalatokra, talán a privatizációs folyamatok beindítása előtt érdemes lehetett volna a lakosság közgazdasági műveltségén emelni, akkor a "kuponiáda" is sokkal jobb eredményekkel járhatott volna. És legfőképpen, a korrupció, a hozzá nem értés és a nemtörődömség helyes kezelése sok mindent megváltoztathatott volna, a jó irányba.

A kép, amint láthattuk, nem fekete és nem fehér. Sok minden jobb lett, az előző időszakhoz viszonyítva, ugyanakkor az élet sokak számára nehezebbé vált. E tanulmányom nem alkalmas arra, hogy a posztoszocializmus összes előnyét és hátrányát feltárja, adalékokat viszont nyújthat egy komplex kép kialakításához.

Eddigi eszmefuttatásomat egy dokumentumregényből vett idézettel zárom. A Nobel-díjas belorusz író, Svetlana Alekszijevice, több interjút is készített a szovjet szocializmus különböző aspektusaival kapcsolatban, melyek végül egy öt kötetből álló sorozatban jelentek meg nyomtatásban. A sorozat ötödik, lezáró kötete a posztoszocializmus pozitívumairól és árnyoldalairól szól. Zárógondolatként azt a részletet idézem belőle, melyben egy nosztalgikus, akinek a családja megszenvedte máskülönben a sztálini időket, a következőképpen hasonlítja össze a szocializmus világát a posztoszocializmussal:

„A szocializmus nemcsak a légereket, a spicliket meg a vasfüggönyt jelenti, hanem egy igazságos, tiszta világot: megosztolni mindenen, megszánni a gyengéket, együttérezni velük, ahelyett, hogy csak magunknak harácsolnánk. Azt szokták emlegetni nekem, hogy nem lehetett autót venni, de hát senkinek nem volt autója. Senki nem járt Versace öltönyben, és nem vett házat Miami-ban. Hisz a Szovjetunió vezetői egy középvállalkozó életszínvonalán éltek, nem úgy, mint a mai oligarchák. Nem építettek maguknak olyan jachtokat, ahol pezsgő folyt a zuhanyrózsából. Csak gondoljon bele! „Vásároljon rézkádat!” hirdeti a tévéreklám, az ára meg, mint egy kétszobás lakásé. Most mondja meg, ezt kinek szánják? Aranyozott kilincsek... Ez a szabadság? Egy kisember, egy átlagember itt senki, egy nulla. A társadalom alján tengődik...”⁸⁶

A KUTATÁS TOVÁBBVITELÉNEK LEHETŐSÉGEI

E munkám során rengeteg anyagot néztem át, főleg sajtóanyagot, ugyanakkor több nehézséggel is szembesültem. Az első az, hogy mivel túl közeliek, a közelmúlthoz köthetőek az események, sok esetben a végső kimenetelt napjainkban sem lehet megjósolni, a másik pedig az, hogy nagy a szubjektivitás mértéke. Másfajta nehézség a források hiánya: a megbízható céges dokumentumok hiányoznak, eltűntek, amik pedig a kurrens archívumokban elérhetőek, azok céges titoknak, bizalmas iratoknak számítanak. Ugyanakkor viszont percepcióikat a folyamatokra vonatkozóan sokan megírták, elsősorban társadalomtudósok és újságírók, viszont még egy igazán átfogó szintézis várat még magára.

Jómagam is sokat írtam eddig a pillanatig a kolozsvári ipar múltjáról. A közelmúlt megírása másfajta problémákat vet fel, más kihívásokat foglal magába, mások a buktatói, mint a korábbi időszakoknak.

A jövőre nézve interdiszciplináris kutatócsoport keretében érzem érdemesnek az egykori szocialista vállalatok továbbélésének módjait megvizsgálni. Az alapok megvannak, ezeket érdemes továbbfejleszteni, elsősorban a kérdőívezés, oral history módszereivel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

A Kolozsvári Országos Levéltár (a szövegben: ROLCJ) gyűjteményéből:

A Romániai Munkáspárt (PMR) iratai

⁸⁶ ALEKSZIJEVICS 2015. 59.

A Román Kommunista Párt (PCR) iratai

A Dermata üzem iratai

A Február 16 üzem iratai

A Fermeta gyár iratai

A Tehnofrig hűtőgépgyártó vállalat iratai

Sajtóanyag

Erdély 1945

Erdélyi Szikra 1945

Igazság 1948

Scânteia 1948

Szabadság 1990

Világosság 1944–1948

Internetes források

www.amylon.ro Hozzáférés dátuma: 2019. október 9.

www.carbochim.ro Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 11.

www.fimaro.ro Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 11.

www.industrialheritage.ro Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 18.

www.napochim.ro Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 11.

www.remarul.eu Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 4.

www.somesul.ro Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 11.

Rövidhir: <http://www.monitorulej.ro/economie/68239-primaria-cluj-napoca-cere-insolven%C5%A3a-unirea-sa-firma-omului-de-afaceri-ioan-bene#sthash.0rBI4tIn.1H4MptRb.dpbs> Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 18.

https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/romos_gyarak_ronditjak_a_varoskepeket_erdely_es_a_partium_szinte_valamennyi_telepulesen/print Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 11.

Cum au dispărut fabricile Clujului. Terenurile, marea miză a afacerilor. <https://www.clujmanifest.ro/economic/cum-au-disparut-fabricile-clujului-terenurile-marea-miza-a-afacerilor/>, 10 mart. 2016 Hozzáférés dátuma: 2019. szeptember 23.

Szakirodalom

Monografia BNR Cluj. (2012): Banca Națională a României.

Omagiu președintelui Nicolae Ceaușescu, (1978): București, Editura Politică,

ALEKSIJEVICS, SZVETLANA (2015): *Elhordott múltjaink. A szocializmus még itt van.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

- ALICU, DORIN (coordonator) (1997): *Clujul, Inima Transilvaniei*, Editura Studia.
- B. KOVÁCS ANDRÁS (2017): *Ócskavasként mérték ki. A székelyföldi magánosítás csődje, ipari és más példákkal, főleg Háromszékről, 1991–2011.*Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó.
- BAN CORNEL (2014): *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc.* Cluj-Napoca, Editura TACT.
- BARTOS ZOLTÁN (2009): *Naționalizarea în fostul județ Mureș, 11 iunie 1948.* Cluj-Napoca, Editura Risoprint.
- DIÓSZEGI JÓZSEF (2011): Román kozmetikumok a magyar piacon. Románia legnagyobb kozmetikumgyártója több európai, ázsiai és észak-amerikai ország után Magyarországon kíván piaci részesedéshez jutni Gerovital Plant nevű márkájával. 2011. november 8. kedd, 14:44. *Napi.hu* https://www.napi.hu/nemzetkozi_vallalatok/roman_kozmetikumok_a_magyar_piacon.501046.html
- FERBER KATALIN (2010): *Érdemeink beismerése mellett, A rendszerváltás kívülről és belülről.* Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó.
- HITCHINS, KEITH (1994): *România 1866–1947.* București, Editura Paideia.
- JAKÓ KLÁRA – KOVÁCS KISS GYÖNGY (szerk.) (1992): *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz.* Kolozsvár, Korunk Kiadó.
- LAKATOS ARTUR (2018): *A szocialista iparosítás következményei Erdélyben. Környezettörténeti, gazdasági, társadalmi aspektusok.* Kolozsvár, Művelődés Könyvkiadó.
- LŐNHÁRT TAMÁS (2003): *A jelenkor története forrásai,* Kolozsvár, Accent Kiadó.
- LUȚAS, MIHAELA (2008): *Kolozs megye közgazdasága:* In Ioan Aurel-Pop – I. Maxim Danciu (coordonatori): *Judetul Cluj, Kolozs megye, Cluj County, Kreis Kalusenburg.* Cluj-Napoca, Consiliul Judetean Cluj, Editura Tribuna.
- MAKKAY JÓZSEF (2015): Az erdélyi Magyar ipar múltideje. *Erdélyi Napló* 2015 április 15. <https://erdelyinaplo.ro/aktualis/osszeallitasok/az-erdelyi-magyar-ipar-multideje>
- MEASNICOV, I. – HRISTACHE, I. – TREBICI, V. (1977): *Demografia orașelor României,* București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- MICLEA, ION (1985): *Cluj-Napoca.* Bucuresti, Editura Sport-Turism.
- NAP, NICOLETA (2006): „Maritisul” fabricilor clujene. *Hotnews.ro* https://www.hotnews.ro/stiri-presa_regionala_arhiva-1720040-maritisul-fabricilor-clujene.htm Marți, 13 iunie 2006
- SÂRBU, RADU (2007): Privatizarea în România (II.), Cadrul legislativ și instituțional. *Bursa* 13 iulie 2007, <https://www.bursa.ro/privatizarea-in-romania-ii-8091314>
- SCURTU, IOAN – BUZATU, GHEORGHE (1999): *Istoria românilor în secolul XX, 1918–1948.* București, Editura Paideia, 1999.
- TROFIN SIMEDREA et al. (1971): *Localitățile județului Cluj.* Cluj-Napoca, Editura Partidului Comunist Român.
- SZABÓ ÁRPÁD (2008): *A romániai gazdasági átalakulás esettanulmányokban,* Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2008.

SUSAN, ILIE (1973): *Municipiul Cluj, studiu de geografie economică*. Cluj-Napoca, doktori dolgozat.

TATÁR ZOLTÁN (2014): *A vargabéles legendája. Kolozsvári magyarok eltűnt munkahelyei nyomában*, Kolozsvár, Stúdium Kiadó.

VARGA ATTILA (2016): *De la sunet de pian la Hi-Tech. Fabrica de mobilă Libertatea din Cluj (1870-2016)*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut.

Interjúk

Kérdőívezés 2019 októberében. A kérdőívre válaszoltak:

Dáné Tibor-Kálmán, író, újságíró a Művelődés kulturális folyóirat főszerkesztője;

Fodor Alpár, vegyész, üzletember;

Magyari Tivadar, szociológus, egyetemi tanár;

Bitay Levente László, nyugdíjas bányamérnök;

Buchwald Péter, vegyész kutató, nyugdíjas, egykori meghatározó RMDSZ-politikus (volt Kolozs megyei szervezeti elnök, szenátor, alprefektus);

Nánó Csaba, újságíró;

Nagy Béla, nyugdíjas gépészmérnök, kutató.